

**КУЛЯБСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ
АБУАБДУЛЛОХ РУДАКИ**

На правах рукописи

УДК: 809. 155.0-802,0.(07.8)

ББК: 81.2 таджс;+81,2 Анг.

Д-14

ДАВЛАТОВ ФАЙЗИДИН ДЖАМИЛОВИЧ

**СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ГЛАГОЛОВ
МЫШЛЕНИЯ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ**

Автореферат

диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук по
специальности 10.02.20 – Сравнительно-историческое, типологическое и
сопоставительное языкознание

ДУШАНБЕ – 2024

Диссертация выполнена на кафедре языкоznания и сопоставительной типологии Кулaбского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

**Научный
руководитель:**

Сайдзода Халим Азиз – доктор филологических наук, профессор общеуниверситетской кафедры английского языка Таджикского национального университета

**Официальные
оппоненты:**

Мухторов Зайниддин Мухторович – доктор филологических наук, профессор, ректор Филиала Института развития менеджмента Сингапура в городе Душанбе.

Саъдиева Гулистан Фатоевна – кандидат филологических наук, доцент кафедры английской филологии Российско (Славянского) университета.

**Ведущая
организация:**

Дангаринский государственный университет

Защита диссертации состоится «20» апреля 2024 года в 13:00 часов на заседании диссертационного совета 6D.KOA-036 при Таджикском международном университете иностранных языков имени Сотима Улугзаде (734019, Республика Таджикистана, г. Душанбе, улица Мухаммадиева, 17/6), зал заседаний Ученого совета.

С содержанием диссертации можно ознакомиться в научной библиотеке Таджикского международного университета иностранных языков имени Сотима Улугзаде (734019, Республика Таджикистана, г. Душанбе, улица Мухаммадиева, 17/6) и на сайте ddzt.tj

Автореферат разослан «_____» 2024 г.

Ученый секретарь
Диссертационного совета,
кандидат филологических наук, доцент

Хасанова Ш.Р.

ВВЕДЕНИЕ

Актуальность темы исследования. Современный ход развития коммуникативного и прагматического направлений языкоznания обозначил круг проблем, которые исходят из нового восприятия единиц языка. На сегодняшний день проблема традиционного представления о языке, как о воплощении мыслей, становится весьма актуальной в области компаративистики. В последние годы в области лингвистических исследований больше внимания концентрируется на изучении специфики обслуживания языка, которая содействует новому представлению о структуре языка.

Современная лингвистика сосредоточена, в первую очередь, на предпочтительном, экзистенциальном, универсальном и концептуальном, прагматичном и коммуникативном, сравнительном и типологическом исследовании самых насущных вопросов данной области. Указанные области исследования обозначают их особую роль, в частности, в продвижении науки о научных взглядах современных лингвистов. Отлаженность состава мыслительных умозаключений и их выражение в речи в теории лингвистики характеризуют специальные разработки определенных научных направлений. Сюда входят обязательные и системные взаимоотношения между значениями понятий и представлениями, которые являются мыслительными единицами, отражающими семантические и концептуальные языковые содержания. Развитие отношений между различными подходами характеризуется тем, что им необходимо сочетаться со всеми лингвистическими теориями и представлением языка, на котором мы думаем, с помощью специальных аналитических категорий. Эти категории обладают потенциалом, способным отражать научное выражение связи между разными языками в структуре процесса мышления лингвистических культур таджикского и английского языков.

Каждый язык, являясь средством для обмена мыслями и формой национальной культуры, напрямую зависит от сознания, и «думает» о своих носителях. Зачастую понятия «знание» и «взгляды» по своему семантическому направлению звучат как синонимы. Эти термины отображают духовную суть личности, которая подразумевает объективные реалии сознания. Источники взглядов воспринимаются и изучаются специальными рецепторами нервной системы в зависимости от того, какие процессы происходят для трансформации восприятия в форму умозаключений.

Процесс мышления является «способностью думать и спорить, делать умозаключения и представлять оценки», которые в научном понимании представляют собой figurативные, технические и логические особенности. Для *figurativных* взглядов характерно естественное восприятие, они

объединяют понятия с представлениями и оценками. Поэтому фигуральное выражение, как правило, присуще поэтической речи и художественным произведениям, оно проявляется в произведениях искусства, живописи, музыке и архитектуре. Под понятием *технические взгляды* понимается соединение изображения с его техническим олицетворением. Способ мыслить логически сопряжен с неукоснительным соблюдением норм и правил языка на лексическом уровне. То есть язык распознаётся в качестве инструмента, выражающего все виды взглядов. Для него свойственна реализация мыслительного процесса, и прежде всего, словарного запаса языка. Слова с самых древних времён были средством выражения объектов познания и выполняли функцию рассуждения о данных объектах. Их суть всегда была напрямую обращена к миру предметов и значений. Большая часть языковых единиц взаимосвязана с единицами, которые относятся к логическому мышлению, и слово является одной из таких единиц. В языке слова и понятия отображают специфические знаки или качества объектов и явлений окружающей действительности.

Специальная логическая мысль обосновывает интеллектуальную материализацию, которая формируется в виде лексического состава в соответствии с языковыми правилами, которые управляются понятиями. Понятийное выражение строения и значения суждений формирует познание мира объективной действительности, её объектов и явлений, служит основой для правильного выражения представлений.

Создание фундаментальных трудов по теории языкоznания в течение многих столетий осуществлялось на базе языкового материала различных источников, рассмотренных представителями традиционных грамматических школ. Следует подчеркнуть фундаментальный подход к языку как к стабильной многосторонней системе. Принцип стабильности в процессе исследования языковых фактов ведёт к надлежащему анализу источников лингвокультурологического плана. В нашем диссертационном исследовании этот анализ начинается с общетеоретических условий, касающихся онтологии и гносеологии объектов изучения, заканчивающегося изучением сфер их практического функционирования в пространственном эквиваленте языков.

Из разновидностей анализа синтетический способ ведет к познанию объекта изучения, и в данном исследовании таким объектом являются конкретные глаголы английского и таджикского языков. В ходе анализа онтология объекта изучения разделяется, что необходимо при разработке всего комплекса функционально-семантических элементов. Регулирование процесса конструирования глагольной лексики, и, в частности, структурирование глаголов размышления напрямую относится к сопредельным лексемам, что

достигается в ходе осуществления когнитивных операций. Такой способ исследования обусловлен сложностью подбора языковых дефиниций и многоплановостью выражения мыслительных глаголов таджикского и английского языков.

Актуальность диссертационного исследования еще характеризуется тем, что в наши дни совершается переход научного внимания исследователей от традиционных проблем лингвистики к функциональному переосмыслению элементов языка и установлению их категориальных свойств в семантической системе языка с его сложными структурными особенностями.

В отечественном и зарубежном языкоznании всё чаще звучит мысль о том, что изолированное изучение различных языковых ярусов является неправильным и недостаточным. В современной лингвистике с её функциональным подходом к решению наиболее значимых вопросов теоретического и прикладного характера ведутся обширные дискуссии в отношении сущности языковых знаков, выражающих процессы мышления, определяются пути изучения этих категорий, исследуются их особенности, позиционные характеристики элементов языковых дефиниций в составе определённых мыслительных структур, их сходства и отличия в разных языках.

До сих пор в исследованиях данного направления проводился семантический анализ построения глаголов. В этом плане осуществлялась их идентификация, определялись основные принципы и механизмы семантизации глаголов с различных точек зрения. Исследования данной темы подкреплялись результатами взаимодействия глаголов со многими лексико-грамматическими факторами. В этом отношении интерес представляет следующее высказывание российского лингвиста М.М. Бахтина: «... только у заявления есть прямое влияние на действительность и на проживание, говорящий человек (предмет) и предложение, поскольку у единицы языка нет автора, и только функционирующий как заявление, это становится выражением положения отдельной языковой коммуникации, говорящей в конкретной ситуации»¹.

Из приведённого выше высказывания следует, что предложение как заявление, являющееся свободной функциональной единицей, с точки зрения системы функционирования относится и к языку, и к речи – с точки зрения текста. Ряд известных лексикологов, таких как И.В. Арнольд, И.А. Банникова и другие, придерживаются мнения, что предложение является частью текста и непосредственно связано с ним.

С усилением современной тенденции смены лингвистического приоритета от исследования частных языковых явлений к общему

¹ Бахтин, М.М. Эстетика словесного творчества [Текст] / М.М. Бахтин, В.С. Походаев. – М.: Искусство, 1986. – 445 с.

рассмотрению таких сложных объектов, к которым мы причисляем мыслительные глаголы таджикского и английского языков, укрепляет системное исследование взаимодействия составных частей данной части речи в построении различных по своей семантике мыслительных глаголов.

В подлинном описании специфических особенностей сложной структуры и языковой природы мыслительных глаголов таджикского и английского языков в сравнительном аспекте многостороннее пространство поиска как условие нахождения элементов глаголов может быть охарактеризовано с точки зрения различных параметров. Для описания особенностей мыслительных глаголов в рассматриваемых языках мы считаем необходимым применить такие модели исследования, как структурная, функциональная и семантическая. Для первой модели характерно изучение лексического, грамматического, синтаксического и общего видов структурной семантики мыслительных глаголов. Для второй модели свойственно рассмотрение контекстной семантики данного вида глаголов.

В языкознании с использованием переменных отличительных знаков преимущественно исследованием охвачена структурная модель глаголов размышления. По нашему мнению, первая модель исследования мыслительных глаголов таджикского и английского языков представляет собой некое подобие лексических, грамматических и структурно-семантических сетей взаимосвязи между компонентами микросистемы, которая функционирует, базируясь на инвариантных формах ценностей.

Основу функционально-семантической модели составляет комплекс наиболее важных семантических знаков и коммуникационного анализа структуры контекста. Взаимосвязь семантической и функциональной моделей рассматриваемых нами глаголов обеспечивается с помощью разных видов коммуникации, отображающих потребности контекста.

В целях разъяснения регулярности и взаимодействия мыслительных глаголов таджикского и английского языков нами выполнялось сложное изучение природы лексических единиц различных семантических уровней в структуре мыслительных глаголов таджикского и английского языков. В функциональных и семантических глаголах мышление создает предпосылки для качественного решения основной проблемы общей лингвистики, по которым Л.В. Щербай установлены «правила добавления значений»². Исследование сущности мыслительных глаголов как языковых единиц английского и таджикского языков определяет четкость пределов структуры разных проектов мысли. Такое исследование совершенствует процесс

² Щерба, Л.В. Преподавание иностранного языка в средней школе: Общие вопросы методики [Текст] / Л.В. Щерба; под ред. проф. И.В. Рахманова. – М.: Высшая школа, 1947. – 112 с.

пополнения этого корпуса структурными свойствами лексического материала во всём его разнообразии и сложности.

Другим позитивным моментом проведения такого исследования является то, что оно способствует отображению взаимообусловленности элементов и категорий языка.

Степень изученности темы. В отечественном языкознании осуществлено научное определение места и статуса слов, которые представляются важными в теоретическом и прикладном отношениях. В частности, исследователями в последние годы анализируются речемыслительные операции таджикского и английского языков, которые связаны с развитием различных аспектов связей с общественностью. На основе новых методологических разработок определённый интерес диссертанта привлекли к себе труды таких ученых как, В.С. Растворгумеева, А.А. Керимова, А.З. Розенфельд; исследования отечественных языковедов Н. Масуми, Д. Таджиева, И.Б. Мошеева, Ш. Рустамова, Р. Гаффарова, М. Касымовой, С. Халимова, В.А. Капранова, А. Мирзоева, П. Джамшедова, Д. Исакдаровой, Ш. Ниязи, Ф. Зикриёва, М. Нагзебековой, Р. Самадовой, Б. Сиёева, А. Абдукадырова, А. Хасанова, Д. Захидова, Н. Гиясова и др. В своих научных трудах эти исследователи раскрывают важнейшие аспекты системы глагола как одной из основных частей речи.

Последние изыскания подтверждают рост исследовательского интереса к сущности глагола, его формированию по различным типам функционирования данной части речи в таджикском языке. В изучение глагольной системы английского языка большой вклад внесли исследователи А.С. Ахманова и Л.Л. Буланин.

Связь исследования с программами (проектами), научной тематикой. Тема исследования соответствует учебным и научным программам по филологии и отражает направления научно-исследовательской работы кафедры языкознания и сравнительной типологии Кулайбского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Она также тесно связана с Государственной программой совершенствования преподавания и изучения русского и английского языков в Республике Таджикистан на период до 2030 года.

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ИССЛЕДОВАНИЯ:

Цель исследования. Цель диссертационного исследования состоит в проведении сопоставительного анализа структуры и семантики мыслительных глаголов таджикского и английского языков путём осмыслиния потенциальных

свойств лексики, её стилистических и прагматических особенностей, а также определения лингвистического выражения мыслительных действий, их функционально-семантических характеристик.

Поставленная цель подразумевают решение следующих задач:

- провести обзор принципов и методов исследования глаголов рассматриваемой семантической категории;

- провести анализ лингвистической сути мыслительных глаголов таджикского и английского языков с целью выявления особенностей их значений, их структурирования в иерархическом плане, описания мыслительных репрезентаций на разных уровнях системы языка, а также осмыслить разницу языкового знака и его выражения, понять механизм специфических функций;

– исследовать структуру мыслительных глаголов с позиции диахронии, синхронии и контрастивной лингвистики;

– идентифицировать семантические виды ядерных значений мыслительных глаголов в рассматриваемых языках;

– исследовать экспрессивно выраженные мыслительные глаголы в сопоставляемых языках

- выявить взаимосвязь между грамматическими и лексическими элементами в построении мыслительных глаголов таджикского и английского языков;

– изучить прагматические функции мыслительных глаголов таджикского и английского языков;

– установить общие и частные значения лексических единиц в структуре мыслительных глаголов таджикского и английского языков;

– определить основные объекты мыслительного процесса;

– установить лексическую и грамматическую последовательность, а также семантические изменения в элементах структуры мыслительных глаголов;

– идентифицировать асимметричность эквивалентных и безэквивалентных единиц среди мыслительных глаголов;

Объектом настоящего исследования являются глаголы мышления в таджикском и английском языках.

Предметом исследования является сопоставительный анализ глаголов мышления в английском и таджикском языках как языкового явления и категории.

Источниками практических примеров диссертации послужили англо-таджикские и таджикско-английские двуязычные словари, толковые словари, а также тексты художественной литературы, такие как «Воспоминания» С. Айни

и их переводов на английский язык, «Старик и море» Э. Хемингуэя и его перевод на таджикский язык и др.

Научная новизна исследования заключается в том, что в нём впервые исследуются структурные и семантические особенности глаголов мышления в сопоставительном плане для выявления их общих и отличительных характеристик. Наше диссертационное исследование является начальным этапом исследования синтаксической структуры данного вида глаголов и внесёт свой вклад в развитие теоретической базы изучения различных аспектов глаголов.

В качестве научного объекта работы впервые систематизированы особенности и объяснены лексико-семантические и структурно-синтаксические параметры данных видов глаголов, представляющих собой модели фраз и предложений, отличающихся функционированием каждой мыслительной формы.

Теоретическая значимость исследования. Теоретическая значимость работы состоит в исследовании динамики структурно-семантических характеристик мыслительных глаголов таджикского и английского языков. Исследование осуществлено по моделям, обосновывающим два обязательные вида осуществления: 1) большое количество простых мыслительных глаголов, нуждающихся в выражении своих значений; 2) достаточно обёмное число объектов мышления, находящихся в сбалансированном состоянии по отношению к элементарным значениям мыслительных глаголов. Результаты проведенного исследования отображают непрерывный характер грамматического строя и значения мыслительных глаголов при условии правильного выражения в грамматике языка. В работе установлены особенности формы и семантики лексем, которые входят в структуру процессов мышления в составе предложений, сочетаний и фраз, комбинаций слов, являющихся менее разработанными в сравнительном языкознании. Теоретическую ценность представляет также и то, что в диссертации отражены семантические и структурные особенности мыслительных глаголов с точки зрения языковой теории знака. В работе подтверждается основной принцип формирования лексико-семантического строя мыслительных глаголов в ходе исследования системы поля.

Практическая значимость исследования заключается в том, что его специфические способы и средства анализа могут быть использованы в качестве полезного материала при изучении лексико-грамматических особенностей языковых единиц на примере таджикского и английского языков. Результаты проведенного исследования также могут быть использованы в процессе преподавания таджикского и английского языков, составлении

учебных пособий и чтении лекций по сопоставительному языкоznанию. Изучение структуры и семантики мыслительных глаголов представляет огромный научный интерес как перспективная сфера лингвистики, и даёт возможность для реализации творческого потенциала научных исследований. Также способствует лингвистическому проектированию языковых единиц в целях добавления мыслительного акта в его многоуровневых проявлениях.

Методологическую основу исследования составляют труды учёных-языковедов в области исследования структурно-семантических особенностей глаголов таджикского и английского языков, таких как В.С. Растворгева, А.А. Керимова, А.З. Розенфельд; исследования отечественных языковедов Н. Масуми, Д. Таджиева, И.Б. Мошева, Ш. Рустамова, Р. Гаффарова, М. Касымовой, С. Халимова, В.А. Капранова, А. Мирзоева, П. Джамшедова, Д. Исакдаровой, Ш. Ниязи, Ф. Зикриёва, М. Нагзабековой, Р. Самадовой, Б. Сиёева, А. Абдукадырова, А. Хасанова, Д. Захидова, Н. Гиясова и др.

Методы исследования. Для разработки перечисленных видов работы нами использован анализ словообразования с позиции образования формы, морфологических и синтаксических свойств. Специфические свойства материала исследования и необходимость выполнения поставленных задач послужили причиной использования методов сопоставительно-дедуктивного анализа, метода компонента – метода количественного подсчета и лингвистического фрагментарного описания, метода интерпретации, контекстуального анализа, дефиниционного анализа и т.д.;

Основные положения, выносимые на защиту:

1. Мыслительные глаголы способствуют динамичной интерпретации структуры и семантики особенностей глаголов мышления и представляют научный интерес в сопоставительном аспекте на примере таджикского и английского языков;
2. С помощью сопоставительного анализа мыслительных глаголов определяется многообразие мыслительных значений и лексико-семантические их особенности в рассматриваемых языках;
3. Структурные особенности мыслительных глаголов таджикского и английского языков представляют собой весьма интересный аспект сравнительного изучения глаголов в исследуемых языках;
4. Описание семантических особенностей мыслительных глаголов таджикского и английского языков происходит на теоретической базе языка и имеет специфические характеристики в сопоставляемых языках;
5. Экспрессивно-выраженные мыслительные глаголы, а также их pragmaticальные функции становятся очевидными и выявляются в конкретном

языковом контексте и интересны для сравнительного исследования в рамках рассматриваемых языков.

Личный вклад соискателя ученой степени в исследование темы заключается в том, что им на основе множества научных трудов, словарей и энциклопедий, а также на базе конкретных примеров из художественной литературы и других источников исследованы важнейшие лексико-структурные и морфологические особенности глаголов в таджикском и английском языках, определены лексический состав, языковая принадлежность и морфологическая структура такого грамматического явления, как глаголы мышления в рассматриваемых языках.

Апробация работы. Диссертация обсуждена и рекомендована к защите на заседаниях кафедры языкоznания и сопоставительной типологии Кулъабского государственного университета имени Абуабдуллоха Рудаки (протокол №2, от 23.09.2023). Основные положения диссертации были отражены в четырех статьях, опубликованных в рецензируемых журналах ВАК при Президенте РТ.

Публикации по теме диссертации. Соискателем опубликовано 14 научных статей, отражающих различные аспекты исследования темы.

Основные положения, материалы и результаты исследования отражены на конференциях разных уровней, ежегодных научно-практических конференциях профессорско-преподавательского состава Кулъабского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки, Таджикского национального университета (2013-2023), Таджикского государственного педагогического университета имени С.Айни, Таджикского международного университета иностранных языков имени Сотима Улугзаде и др. (2013-2023).

Структура и объём диссертации. Диссертация состоит из введения, двух глав, заключения, библиографии и приложения в виде таблицы глаголов и словосочетаний в таджикском и английском языках. По своему общему объему диссертация состоит из 174 страниц компьютерного текста.

ОСНОВНОЕ СОДЕРЖАНИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

Во **введении** обосновывается актуальность темы исследования, определяются уровень изученности, цель, задачи, объект, предмет исследования, показаны научная новизна, теоретическая и практическая значимость исследования.

Первая глава диссертации «**Теоретические основы исследования глаголов мышления в таджикском и английском языках**» посвящена принципам и методам и теоретическим основам исследования глаголов мышления в сопоставляемых языках.

Первый параграф первой главы «**Принципы и методы семантического анализа глаголов мышления**» посвящён вопросам семантического анализа мыслительных глаголов.

Из проведённого нами обзора следует, что поиск и анализ связей, которые возникают у слова «мышление» и других языковых единиц, являются важными и существенными. Язык мышления представляет собой сложную систему и циклическую структуру, в которой основную роль играет содержание слова, адаптированное к слову, поскольку основная информация и структурная единица, как утверждает известный лингвист Л.С. Выгодский в своём фундаментальном труде «Мышление и речь», представляют собой наиболее важные «структурные особенности языка в целом»³.

Среди исследований в области языкоznания много внимания обращено к работам, посвященным изучению словесной семантики. Согласно мнению П. Джамшедова, «... исследуя глагол с семантической точки зрения, мы не можем не констатировать огромного количества его разнообразных индивидуальных значений, да и сам круг глагольных значений весьма широк»⁴.

К числу ученых-исследователей системы глагола можно причислить имена Ахмадов, У. (1961); В.С. Растаргуева, А.А. Керимова (1964); Б. Сиёев (1968); П.Д. Джамшедов (1984); М.Б. Шахобова (1985); Мирзоев, А. (1989); М.Б. Нагзабекова (2000); С. Шербоев (2003); С.А. Рахматова (2004); Ж.Б. Гулназарова (2009); С. Халимиён (2013); Р. Шодиев (2014), Х, Н. Мехдизода (2016) и др.

Лексическое значение с древних времён привлекало к себе научный интерес многих исследователей, рассмотревших отдельные стороны синтаксико-семантических свойств мыслительных глаголов и их практическое применение. Среди лингвистов, исследовавших проблемы определенных аспектов глаголов в области интеллектуальной деятельности в английском языке, следует назвать Выгодский, Л.С. (1934), М.А. Ганшина и Н.М. Василевская (1954), Г.Г. Сильницкого (1973), В.Н. Дзюбу (1983), Е.В. Комину (1984), И.Б.Мошев (1991), К.Н. Качалова (2000), П.В.Морослин (2001), П.П. Литвиков (2006), Г.Н. Погожих (2010), В.Л. Каушанская и Р.Л. Ковнер (2014) и др.

В данном направлении колossalная работа была проведена исследователями П.П. Литвиков (2006), Г.Н. Погожих (2010), В.Л. Каушанская и Р.Л. Ковнер (2014), на материале английского языка.

Наибольшее внимание обращено на семантические исследования в

³ Выгодский, Л.С. Мышление и речь [Текст] / Л.С. Выгодский. – М.-Л.: Соцэргиз, 1934. – 790 с.

⁴ Джамшедов, П.Д. Проблемы глагольной типологии Время и вид [Текст] / П.Д. Джамшедов. – Душанбе: Дониш, 1984. – 158 с.

работах Выгодский, Л.С. (1934), М.А. Ганшина и Н.М. Василевская (1954), Г.Г. Сильницкого (1973), В.Н. Дзюбу (1983), Е.В. Комину (1984), И.Б. Мошеев (1991), К.Н. Качалова (2000), П.В. Морослин (2001) и др.

В таджикском языке на современном этапе, как правило, применяется глагол *фикр кардан* – *to think* (думать) для передачи размышлений со стороны одного лица над чем-либо. Данная смысловая разновидность глагола является *пурра фикр кардан* – *think over* (обдумывать) появляется на основе главного значения *think in common* – якъо *фикр кардан* (думать сообща), *hold think over* – бо кўмаки касе *фикр кардан* (обдумывать с чьей-то помощью). Например: Он чизе ки ман гуфтам ҳартарафа **фикр** кунед. – Please, **think** over what I've said⁵.

Второй параграф первой главы под названием «**Лексико-семантические особенности мыслительных глаголов таджикского и английского языков**» посвящён вопросам структуры и структурной лексики взаимодействия смысловых групп ментальных глаголов в таджикском и английском языках.

Автор отмечает в работе, что при наличии лексико-семантической связи с речевыми глаголами, совместно с которыми формирует речемыслительный процесс, речь осуществляет свои основные функции с помощью языка мышления. К основным функциям речемыслительного процесса относятся выразительность, практика, коммуникация, информативность и др. Структуры информативности языка разрабатываются в ходе речемыслительного процесса и сохраняются даже тогда, когда «обобщение подчиненными выводами затягивается, поскольку имеющиеся по этому вопросу мнения, оценки, суждения выражаются в глаголах речи»⁶.

Глаголы речи и глаголы мысли отображают родственные процессы: глаголы мысли относятся к процессам умственной деятельности (думать, отражать), глаголы устных речевых процессов выражают мысли (скажем, говорить)⁷. Представители теории, объединяющей речевые глаголы с глаголами мыслительной деятельности, отмечают следующие подгруппы глаголов умственной деятельности как части речи: «*дар хотир доштан* – remember (помнить)», «*бовар доштан* – believe (верить)», «*қарор додан* – decide (решать)», «*қабул кардан* – accept (принимать)», «*илова кардан* – to add (добавлять)», «*фаҳмидан* – understand (понимать)», «*фикр кардан* – think (думай)», «*дар хотир хоҷад монд* – It will remember (буду помнить)» и другие⁸.

⁵ Мамадназаров А. Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ [Матн] / Мамадназаров А. – Душанбе: Матбуот, 2007. – 1079 с.

⁶ Морослин, П.В. Семантическая структура мыслительных глаголов и их функция в тексте: на материале русского и английского языков [Текст]: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.19 / Морослин П.В. – Москва, 2001. – 210 с.

⁷ Лайонз, Дж. Введение в теоретическую лингвистику [Текст] / Дж. Лайонз. – М.: Наука, 1977. – 507 с.

⁸ Шанский, Н.М. Современный русский язык. Ч. 2: Словообразование, морфология [Текст] / Н.М. Шанский, А.Н. Тихонов. – М.: Просвещение, 1981. – 272 с.

Относительно функций в предложении мыслительные глаголы в процессе высказывания и речи могут делиться на две подгруппы:

1) глаголы, определяющие мысль и речь:

- *Ман дар хотир хоҳам гирифт*, ки дар ин олам на виҷдон ҳасту на адолат⁹. – *I shall remember that there is neither honor nor justice in this world.*

2) глаголы, характеризующие общее содержание речи и ее назначение. В семантическом и функциональном принципе заложены три типа активных глаголов, связанных по смыслу с речевыми процессами в основе распределения. Исследователь Е.С. Кубрякова классифицирует следующие действия:

1) речевые и мыслительные действия, сопровождаемые номинальным значением, служат для синтаксем как значение адресата и преднамеренности;

2) эмоциональные действия, сопровождающиеся указаниями на предмет (чтобы сделать комплименты кому-то; составлять что-нибудь для кого-нибудь);

3) ассоциативные и интерсубъектные действия, которые сопровождаются компонентами с ценностями совместного предмета и цели (это чаще всего используется при умственном действии: обсуждать погоду с коллегами, спорить с друзьями о фильме).

Третий параграф первой главы под названием «**Обзор научной литературы по исследованию глагола в таджикском языке**» посвящён вопросам исследования таджикского глагола таджикскими учеными.

Как грамматическое явление глагол представляет собой важный элемент языка и нуждается в глубоком и всестороннем исследовании. Система глагола – основа таджикского языка, без которой невозможна функция языка как таковая. Сопоставительное изучение особенностей таджикского глагола приобретает особую актуальность, в связи с чем сперва целесообразно провести небольшой исторический экскурс по основным исследованиям таджикского языка. В данном разделе рассмотрим ряд авторов, внёсших вклад в изучение и таджикского глагола.

Так, глагол таджикского языка, как и таджикский язык в целом, более серьёзным образом попадает в поле зрения ученых-лингвистов во второй половине прошлого столетия. Безусловно, наиболее полным и ценным монографическим исследованием является труд В.С. Растроғуевой и А.А. Керимовой «Система таджикского глагола». В данной работе подробно описано большинство грамматических особенностей таджикского глагола, из числа, например, таких: личные и неличные формы, наклонения, временные

⁹ Садриддин Айнӣ. Ёддоштҳо (чаҳор кисм). Иборат аз як китоб. Душанбе. Сарредаксияи илмии Энсиклопедияи Миллии Тоҷик, с. 2009. 680 с.

формы и т.д.¹⁰. Наше внимание привлекают структурные особенности таджикского глагола, связанные с темой нашего исследования. В самом деле, структура глагола таджикского языка достаточно подробно описана в рассматриваемой работе. Приведем некоторые интересные факты: «Простые формы образуются непосредственно от глагольной основы (настоящего или прошедшего времени) с добавлением личных окончаний (в личных формах), и формообразующих приставок. Так, от основы настоящего времени образуются: повелительное наклонение (*рав* 'идя', *равед* 'идите!'), настояще-будущее время конъюнктива или, как его называют, аорист (*равам* 'если я пойду'), на стояще-будущее вре.¹¹ изъявительного наклонения (*меравам* 'я иду' или 'я пойду'), причастие настоящего времени (*раванда* 'идущий'), деепричастие настоящего времени (*гуён* 'говоря'); от основы прошедшего времени образуются: простое прошедшее время (*рафтам* 'я ушёл'), прошедшее длительное время (*мерафтам* 'я шел'), причастно-деепричастная форма прошедшего времени (*рафта* 'ушедший', 'уйдя', 'уходя'), причастные формы на *-гӣ* прошедшего времени и настояще-будущего времени (*рафтагӣ* ушедший, уход; *мерафгагӣ* уходящий, намеревающийся уходить)»¹¹.

По мнению учёных, сложные формы глагола в таджикском языке образуются путём сочетания основного и вспомогательного глаголов. При этом в качестве вспомогательных глаголов упоминаются такие известные глаголы, как *будан* (осн. наст. вр. *бош-*) 'быть', *истодан* (*ист-*) 'стоять', 'пребывать', *хостан* (*хоҳ-*) 'хотеть', *шудан* (*мае-*) 'делаться', 'становиться'.

Говоря о роли глагольных связок для образования различных форм глагола, авторы упомянутого труда отмечают: «Глагольная связка служит для образования перфектных (неочевидных) форм (*хондааст* 'он прочитал', 'оказывается, он прочитал' — основная форма перфекта, *мехондааст* 'оказывается, он читает', 'оказывается, он прочитает', 'оказывается, он читал' — длительная форма перфекта и др.), глагол *будан'быть* — для образования преждепрошедших времен (*хонда будам* 'я читал прежде' — преждепрэшедшее время изъявительного наклонения; *хонда будаам* 'оказывается, я читал посжле' преждепрошедший перфект) и прошедшего времени конъюнкаива (*хонда ботам* если я читал'), *истодан* — для образования длительных форм, относящихся к определенному моменту в настоящем или в прошлом (*хонда истодаам* - я читаю сейчас, в данный момент, *хонда истода будам* я читал в определенный момент в прошлом'), *хостан* - для образования формы будущего времени (*хоҳам хонд я прочитаю'*)»¹². Говорят авторы и о функции основного

¹⁰ Растворгумова В.С., Керимова А.А. Система таджикского глагола издательство «наук» Москва 1964. 291 С.

¹¹ Там же, с. 29.

¹² Растворгумова В.С., Керимова А.А. Система таджикского глагола издательство «наук» Москва 1964. 291 С.

глагола в составе сложного глагола. Например: «Основной глагол в составе сложных глагольных форм может быть употреблен: а) в причастно-деепричастной форме на -а (хонда, гуфта): хонда будам я читал прежде, хонда истодаам я читаю и др.; б) в причастной форме па -гӣ (хондагӣ, меҳондагӣ и др.): хондагист «хондагист + аст вероятно, он читал; меҳондагист < меҳондаги Л аст 'вероятно он читает или 'будет читать; в) в форме усеченного инфинитива, совпадающей с основой прошедшего времени (*хонд гуфт*): хоҳам хонд я буду читать»¹³. Учёные утверждают, что сложные, или, как они выражаются, описательные глаголы можно образовать не только из личных, но и из безличных глаголов, причём с использованием почти всех упомянутых вспомогательных глаголов (*хонда шудаги* 'прочитанный' *рафта истода* 'идущий', 'идя' и др.). Тем не менее, личные глаголы разнообразны по структуре и акцент делается на то, что «Система личных форм глагола в таджикском языке построена на базе пяти перекрещивающихся линий связей и противопоставлений: 1) по залогу, 2) по модальности, 3) по видо-временным признакам, 4) по числу и 5) по лицу»¹⁴.

Другим фактором, влияющим на структуру глагола в таджикском языке, является залог – тарзи фоил (активный залог) и тарзи мафъул (пассивный залог). Авторы книги приводят весьма интересные рассуждения о том, что «Пассивный залог по форме является-производным от активного. Он повторяет в своей парадигме ту же систему видо- временных и модальных форм, но с добавлением вспомогательного глагола *шудан* 'делаться', 'становиться' (основной глагол при этом ставится в причастно-деепричастной форме прошедшего времени, вспомогательный — в нужной изменяемой форме); ср., например: *хонд* 'он прочитал' и *хонда шуд* 'он прочитан', *меҳонд* 'он читал' (длительно или многократно) и *хонда мешиуд* 'он читан' (длительно или многократно), *хонда* (*буд* 'он читал' (прежде, ранее), *хонда шуда буд* 'он был прочитан' (прежде, ранее), *хондагист* 'вероятно, он читал' и *хонда шудагист* 'вероятно, он был прочитан', *агар хонад* 'если он прочитает' и *агар хонда шавад* 'если он будет прочитан' и т. д.)»¹⁵.

Вторая глава диссертации «Структурно-семантический анализ мыслительных глаголов в таджикском и английском языках» состоит из следующих разделов: структурный анализ глаголов мышления в таджикском и английском языках; семантические виды (семантическая сепарация) ядерных значений мыслительных глаголов таджикского и английского языков; экспрессивно выраженные мыслительные глаголы в сопоставляемых языках; и

¹³ Там же, с.30.

¹⁴ Там же, с.31.

¹⁵ Растворгумова В.С., Керимова А.А. Система таджикского глагола издательство «наук» Москва 1964. 291 С.

прагматические функции мыслительных глаголов в исследуемых языках.

Первый раздел второй главы называется «**Структурный анализ глаголов мышления в таджикском и английском языках**» и содержит информацию о структурных особенностях мыслительных глаголов в таджикском и английском языках.

Глагол представляет собой часть речи, которая играет существенную роль в построении коммуникативных единиц языка для выражения самых различных смыслов и значений в процессе речи. Как аналитические языки, таджикский и английский языки имеют глагольную систему, составляющую основу языка и представляющую сложный феномен для изучения языков. Например, сложность глагольной системы в таджикском языке состоит в разнообразии его личных и неличных форм, спряжения, наклонения, временных форм и т.д., представляющих серьёзные трудности для изучения языка, особенно не носителями. С этой точки зрения английский язык, например, обладает уникальным набором временных форм, часто отсутствующих в других языках, в том числе в таджикском, и создающих немало препятствий на пути его освоения.

Среди множества важных особенностей глагола в особое место имеет структура глагола в рассматриваемых языках. Традиционно, глаголы бывают простые, производные и составные¹⁶.

Существует также классификация, называющая структурные типы глаголов следующим образом: однокомпонентные, сложные, двухкомпонентные и трехкомпонентные¹⁷. В отношении глаголов мышления в таджикском и английском языках целесообразно применить последнюю классификацию.

Следует отметить, что глаголы мышления в рассматриваемых языках выступают в самых различных структурных формах, упомянутых выше. Хотя все структурные разновидности и наблюдаются в сопоставляемых нами языках, представляет интерес сравнительный анализ продуктивности отдельных структурных видов глаголов мышления. Например, в таджикском языке малопродуктивны простые или однокомпонентные глаголы мышления, в то время как они распространены в английском языке:

Фаҳмидан (понимать): Ў мақсади маро **нафаҳмид**¹⁸. (Он не понял моей цели);

¹⁶ Мехдизода, Хадица Нами. Структурно-семантический анализ глаголов в творчестве Надира Нодирпурда: автореф ... канд. фил. наук:/ Хадица Нами Мехдизода. – Душанбе, 2016. -25 с.

¹⁷ Рахматова, С.А. Структурно-семантические особенности мыслительных глаголов таджикского и русского языков [Текст]: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.20 / Рахматова С.А. – Душанбе, 2004. – 183 с.

¹⁸ Мамадназаров А. Фарҳанги англисӣ-тоҷикиӣ [Матн] / Мамадназаров А. – Душанбе: Матбуот, 2007. – 1079 с.

Андешиидан (думать, размышлять): Ман дар он вақт дил ба марг ниходам ва **андешидам**, ки маро хоҳад кушт¹⁹. (Я в то время я жаждал смерти и думал, что он меня убьёт).

Глаголы мышления *шунидан* (слушать), *гуфтан* (сказать) и др. входят в эту категорию.

В английском языке, как отмечалось выше, очень распространены однокомпонентные или простые глаголы мышления. Пожалуй, самым подходящим и продуктивным глаголом мышления данного структурного типа является глагол *think*:

Think (думать): But—but—it grieve me to **think** of him that is to die, and—"Ah, 'tis like thee, 'tis like thee!²⁰ It was easy to **think** this; but it was hard to brace himself up to try it²¹; Now is no time to **think** of baseball, he thought. Now is the time to think of only one thing²².

В качестве примеров данной структурной категории глаголов мышления в английском языке можно перечислить следующие глаголы: *consider, reflect, mediate, ponder, reason, suppose, regret, imagine, see, hear, observe, recognize, watch, distinguish, read, memorize, multiply, calculate, describe, translate, compare* и многие другие.

Второй раздел второй главы называется **«Семантические виды (семантическая сепарация) ядерных значений мыслительных глаголов таджикского и английского языков.**

Идентификация естественных семантических систем семантики мыслительных глаголов, а также глубины определенных мыслительных идей - суждения, представления, понятия, создание понятий в таджикском и английском языках возможна на основе классификации их основных значений и соответствующего лингвистического анализа структур глаголов, выражающих мнение.

Язык как семантическая система отражен в форме знаков и для исполнения различных комбинаций и выражения реальных и абстрактных мыслительных суждений человека существуют довольно серьезные причины предположить, что (основные значения) конкретно представляют каждую палитру различных мыслительных категорий. Выбор основного конкретного значения на языковом уровне является очевидным для сопоставляемых языков. Такое постепенное включение элементов мыслительных глаголов в различные фактические сферы происходит на уровне контекста. Поразительным примером

¹⁹ Садриддин Айнӣ. Қаҳрамонҳои халқи тоҷик Темурмалик. Исёни Муқаннаъ. Тарҷума ба забони англӣ ва сарсӯҳани профессор Абдусалом Мамадназаров. – Душанбе: ЭР-граф, 2022. – 156 с.

²⁰ The Prince and the Pauper by Mark Twain, – 1881, - 201р.

²¹ Там же, с.112.

²² Садриддин Айнӣ. Ёддоштҳо (чаҳор қисм). Иборат аз як китоб. Душанбе. Сарредаксияи илмии Энсиклопедияи Миллии Тоҷик, с. 2009. 680 с.

этого выражения семантики мыслительных глаголов таджикского и английского языков может служить следующее: *аз фикри хато гаштан – to return in wrong opinion*. Согласно контексту исследования разноструктурных языков, могут применяться следующие типы названного глагола: *баргардонидан – return* (возвращать); *аз фикр гаштан – to change one's mind* (передумать); *фикри худро сарчамъ намудан – to collect thoughts* (собрать свои мысли); *ором шудан – to quietdown* (прийти в себя, успокоиться).

Подобное изучение глаголов в отражениях сравнительного определения языка является методикой количественного расчета. Глаголы таджикского и английского языков нами объединены на основе их семантической эквивалентности в соответствующем семантическом акте категорий, как главные лингвистические модули анализа настоящей главы:

- а) *тасаввур кардан – to imagine* (представлять);
- б) *тахмин намудан, фарз кардан – to suppose* (предположить, полагать);
- в) *бовар кардан – to believe* (поверить, верить);
- г) *дарк намудан – understand* (понять, осознать, воспринимать);
- д) *хато кардан, саҳв намудан – to mistake, make a mistake* (делать ошибки, ошибиться).

Для образования мыслительных глаголов необходимо учитывать их особенности в процессе толкования действия в таджикском и английском языках.

Третий раздел второй главы называется **«Экспрессивно выраженные мыслительные глаголы в сопоставляемых языках»**.

Семантическое строение глаголов мышления, выражающих значение «бовар кардан» в таджикском языке имеет следующие синонимы: *тахмин кардан – to suppose, гумон бурдан – to expect, ҳисоб кардан – account, фарз кардан – expect, эътимод намудан – trust*²³. Примерно такое же их количество наблюдается и в английском: *to believe – бовари доштан, to account – ҳисоб кардан, эътироф кардан – to recognize, майл кардан – to be disposed*²⁴.

Семантическое поле этого значения мыслительных глаголов в рассматриваемых языках предполагает важность мысли или мнения. Значение «иметь мнение, являющееся результатом процесса осмыслиения чего-либо» составляет основную смысловую сущность этой синонимической группы. Данная семантическая парадигма объединяет глаголы мышления в один семантический ряд: *фикр изҳор кардан – to express an opinion; нуқтаи назар*

²³ Мамадназаров А. Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ [Матн] / Мамадназаров А. – Душанбе: Матбуот, 2007. – 1079 с.

²⁴ Там же, с.31.

доштан – to have a point of view; *тахмин кардан* – to guess; *бовар кардан* – to believe; *шуморидан* – consider; *андешидан* – to think²⁵.

В обоих языках число синонимов семантического ряда мыслительных глаголов влияет на исследуемые нами языки. Отобранные компоненты единиц более высокого порядка определяют структурно-функциональную связь при формировании и передаче мысли. Например: *Бо вучуди аз ғуломӣ озод шудан ҳанӯз ў ба бани Аҷул кор мекард, вай сарроҷӣ карда ҳаққи меҳнати худро ба онҳо медод ва инчуни зулму бедодҳоеро, ки аз дasti арабҳо дар ҳаққи оммаи аҳолии Хурасон ва Мовароуннаҳр мерафт, аз одамони мансабдор беҳтар ҳис мекард ва бинобар ин ў дар ҷавони дар **фикри** исён афтода буд.* – He also felt the oppression and tyranny towards the population of Khorasan and Mavarannahr better than the officials, so when he was young he started **thinking about** the rebellion²⁶.

Четвёртый раздел второй главы называется «**Прагматические функции мыслительных глаголов в исследуемых языках**». В данном разделе рассмотрены некоторые особенности прагматических функций мыслительных глаголов в сопоставляемых языках. Автор отмечает, что несмотря на значительное продвижение языковедческой науки в области прагмалингвистики, обычное определение прагматики является сложной задачей, поскольку полной теории с четко определенной исследовательской программой до сих пор не предложено. В современной лингвистике термин «прагматика» воспринимается неоднозначно. По некоторым определениям, прагматика – это наука об использовании языка, о языке контекста или наука о контекстуальных характеристиках исследования языка (или любой другой метод общения)²⁷.

Семантический анализ мыслительных глаголов способствует в функциональном отношении лингвистическим и экстралингвистическим (прагматическим) соображениям. В лингвистическом аспекте мыслительные глаголы играют определяющую роль в предложении, определяя атрибуты объектов посредством их действий, установок, свойств. В семантическом аспекте, в предложении с помощью глаголов отражаются дополнительные значения, отображающие интеллектуальное общение и содержание языковой структуры выражений. Отличительным признаком мыслительных глаголов, многосторонности размышления, определенного разнообразия и деятельности

²⁵ Морослин, П.В. Семантическая структура мыслительных глаголов и их функция в тексте: на материале русского и английского языков [Текст]: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.19 / Морослин П.В. – Москва, 2001. – 210 с.

²⁶ Садриддин Айнӣ. Қаҳрамонҳои ҳалқи тоҷик Темурмалик. Исёни Муқаннаъ. Тарҷума ба забони англӣ ва сарсӯҳани профессор Абдусалом Мамадназаров. – Душанбе: ЭР-граф, 2022. – 156 с.

²⁷ Кубрякова, Е.С. Типы языковых значений. Семантика производного слова [Текст] / Е.С. Кубрякова. – М., 1981. 160 с.

мышления является отсутствие однородной модели совместимости. Другие особенности семантики мыслительных глаголов и их категориальной важности включают неявные или очевидные предикаты: предмет (как правило, оживленный предмет), объект (прямой, логичный) и в речевых актах – адресат;

Экстравербальная природа исследования функционирования мыслительных глаголов в тексте дает шанс проанализировать и показать связь между семантикой глаголов (в первую очередь, её коннотативные и прагматические элементы), место и роль мыслительных глаголов в заявлении в зависимости от разговора намерения. Прагматический характер мыслительных глаголов выполняет две главные функции в тексте: влияния и сообщения. В данных двух функциях между собой создано диалектическое единство, в котором они тесно взаимодействуют. Функция сообщения (информационные) работы с участием интеллектуальных глаголов, не содержащих в значении эмоционально-предполагаемых компонентов. Данные компоненты не способны к тому, чтобы выразить отношение, говорящее с предметом речи, и её стремлениеказать влияние на получателя информации.

Очевидно, что в этой функции мыслительные глаголы используются в повелительном наклонении.

Исследование функционирования единиц лексико-семантической группы мыслительных глаголов в тексте выявило, что у этой группы есть определенная особенность: ряд мыслительных глаголов в английском языке допускает синонимию типов, вызванную тем, что в обслуживании словоформ обоих типов часто есть признак эффективности. У синонимии типов в глаголах мышления в большинстве случаев есть стилистический характер. В некоторых мыслительных глаголах обнаружено лексико-семантическое смешение более ранних существующих видовых пар (потеряться – быть ошибочным; фикр кардан – размышлять). При этом можно наблюдать близкие словоформы, содержащие различные лексико-грамматические оттенки. Для английского языка не свойственна стабильность применения определенного вида мыслительных глаголов, хотя некоторые глаголы ментальной активности обнаруживают зависимые и независимые компоненты, которые отражают связь между действием и его результатом, например, глаголы: *to adapt* – қабул кардан, *to invent* – ихтироъ кардан и др.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В настоящей диссертационной работе мы рассмотрели структурно-семантические особенности глаголов мышления в таджикском и английском языках. Анализ теоретического и фактического материала выявил ряд

особенностей глаголов мышления в рассматриваемых языках. По результатам проведенного исследования можно сформулировать следующие выводы:

1. Анализ взаимосвязи между значениями составных частей ментальных глаголов в составе таджикского и английского языков, которые носят общий и частный характер и являются семантически и логически независимыми, показал, что есть определённый язык, который преимущественно применяется в сфере диалектической взаимосвязи и действительности. Действительность, которая создается дополнительно на базе лингвистических средств, одинаково относится к объектам мыслительных рефлексов и составляет основу мотивации в языковых структурах.

2. Особые семантические взаимосвязи, которые проявляются в лексических компонентах предложений таджикского и английского языков, трансформируются в логическую связь в составе отдельных суждений мыслительного характера. Одновременно с этим присутствуют конкретные вопросы, которые тем или иным способом касаются синтаксических процессов, происходящих в системе суждений сравниваемых языков. Такие мыслительные компоненты также характерны для отличия общих и отдельных значений глаголов.

3. В функциональном плане можно отметить экстралингвистические и лингвистические аспекты исследования. В односоставных и двусоставных предложениях сравниваемых языков мыслительные глаголы в предложении и тексте выполняют предикативную функцию, обусловливая характеристики объектов через их отношение, действие и владение, через глаголы интеллектуального общения языка, структура которых отражается в семантике предложения и выражает своё собственное дополнительное лингвистическое содержание.

4. Особенностью мыслительных глаголов является их значительное разнообразие и универсальность отражения ментальных видов деятельности, представленных довольно значительным количеством символов в лексико-семантической структуре глагола. Кроме того, их отличает отсутствие единой модели совместимости.

5. Другие особенности семантики мыслительных глаголов обусловливаются референтностью и категоричностью глаголов, обозначающих мыслительный процесс. В частности, для них характерно наличие явных или неявных актантов предиката, таких как субъект (как правило, восстановленный), объект (прямой, совещательный, логический) и речевой акт (адресат).

6. Экстралингвистический аспект в исследовании функционирования мыслительных глаголов предложения и текста позволяет показать и анализировать связь между семантикой мыслительных глаголов (в первую

очередь их прагматические, коннотативные компоненты), а также их ролью и местом в сообщении в зависимости от коммуникативного намерения разговора. В прагматических глаголах мышления выполняются две главные функции текста, это сообщение и влияние. Эти две функции создают диалектическое единство и тесно взаимодействуют между собой.

7. В информативной функции глаголы, которые не содержат предполагаемых компонентов, способны выразить отношение говорящего к предмету речи в зависимости от его стремления оказать влияние на адресата (получателя информации). В качестве влияния выступают три условных подфункции: характеристика и оценка, эмоция и стимул.

8. Выражая отношение к мысли (речи) собеседника (оцененной или эмотивно-предполагаемой), говорящий субъект стремится таким образом создать то или другое воздействие на адресата, чтобы заинтересовать его или предупредить, вызвать ответ. В (оцениваемых) чертах и эмотивных подфункциях выразительность глаголов содержит оценку мысли – речь и речевое поведение субъекта речи.

9. Выполняя функцию воздействия на адресата, глаголы мышления в тексте одновременно выполняют информативную функцию, то есть сообщают о том или ином речевом влиянии, но при этом они обладают информацией в большем объеме, чем нейтральные языковые единицы, а также служат для выражения отношения сообщения говорящего на эту тему. Как мы видим в этой функции, глагольные представления используются в императивном настроении.

10. Для отличия между предикатами предложения не характерно выражать только отношение, так как они определяют различные психические состояния. Они входят в суждение, выражающее некоторое умственное содержание отдельного сознания. Вне связи с суждением глаголы предложения не могут прибыть к месту назначения.

11. Глаголы предложения обладают двумя обязательными валентностями: валентностью предложения о субъекте и валентностью интенционального объекта (пропозиции), к которым относится их связующая часть. Умственное содержание (суждение) не обращено, хотя сказано собеседником. Глаголы предложения не имеют никакой валентности к адресату. Это свойство по своей природе характерно для всех предикатов умственной деятельности и отличает глаголы речи и различные типы действий.

12. Отличительная особенность глаголов познавательной деятельности состоит в том, что они подчиняют суждение в форме косвенного вопроса и его эквивалента (номинализации). Определенные особенности этой группы глаголов – то, что они отражают структуру проблемной ситуации, стремясь

получить модель нового знания, например, понятия, принять, чтобы проанализировать постепенное исследование набора; классифицировать понятие – ассоциация элементов в классах; систематизировать – высококачественная оптимизация элементов; сформулировать – представление более точного определения суждения, и т. д.

13. Возможные формы глаголов познавательной деятельности выполняются посредством трёх компонентов: форма класса (в определенных отношениях) материальные объекты которой называются как патrimonиальная категория, имеющая патrimonиальный статус; название объекта исследования – логической категории и оператора – вопрос, очевидный или подразумеваемый. Логическая форма управляет определенностью названия объекта исследования, ссылки на единственныи ситуации во времени и пространстве. Это приводит нас к решению, что цель исследования достигнута. В ходе анализа наиболее значимых отличий лексико-семантической структуры мыслительных глаголов наблюдаются следующие особенности:

а) существование в этой структуре (мыслительном глаголе) комбинации некоторого статического символа, который способствует тому, чтобы эти глаголы в сопоставляемых языках были выражены в первоначальном виде словоформ, определяющих мысль как реальность и результат процесса;

б) принадлежность, определяющая только мысли окружающих;

в) объективность, поскольку эти глаголы, конечно, указывают на связь этой мысли с любым предметом. Структурно-семантический анализ мыслительных глаголов таджикского и английского языков и особенности функционирования определенных групп мыслительных глаголов, использования отдельных грамматических средств в их структуре, убеждает нас всё больше в том, что мыслительные глаголы (первый класс) подразделены на две группы: первая, которая отражает мыслительные процессы и то, что создание некоторых – результат внутреннего или внешнего объекта: чтобы судить, умозаключить, продумывать, чтобы изобрести, сочинить; вторая группа отражает мыслительные процессы, которые не создают новые объекты (чтобы думать, рассмотрите) с невыраженным творческим семантическим аспектом.

14. Глагол в таджикском языке играет основополагающую роль и его сопоставительное изучение в современном состоянии и новом аспекте имеет как теоретическое и практическое значение. Глагол изучается в таджикском языке, начиная со второй половины прошлого столетия, и с тех пор выполнено немало ценных научно-исследовательских работ.

15. Глаголы мышления в таджикском и английском языках имеют свои структурные особенности: в английском языке глаголы мышления в

большинстве своем имеют однокомпонентную структуру, в то время как в таджикском языке они представляют собой двухкомпонентные глаголы мышления.

Рекомендации по практическому применению результатов исследования

В ходе исследования нами рассмотрены и сформулированы результаты по структуре глаголов, выражающих понятие мышления в таджикском и английском языках, их семантические особенности в языкознании. В результате научного исследования структурно-семантической природы употребления глаголов мышления по практическим аспектам понятия глагола мышления в таджикском и английском языках мы пришли к логическим выводам, по которым целесообразно представить следующие рекомендации по их реализации:

1. В первую очередь, материалы диссертации послужат надёжным научным материалом для дальнейших научных исследований, связанных со сравнительными и переводными источниками на таджикском и английском языках с целью определения значения глаголов мышления с теоретической точки зрения;
2. При рассмотрении исследованных теоретических и практических положений, выражающих понятие глаголов мышления, данное исследование может быть использовано при преподавании «Сравнительного языкознания», «Теории языкознания», «Общего языкознания», «Теории и практики перевода», «Сравнительной типологии» и т.д.;
3. В целях практического применения понятия глаголов мышления теоретические и практические рекомендации автора были направлены на то, чтобы охватить студентов высших учебных заведений страны при изучении иностранных языков. Для этого настоящая диссертация может служить полезным источником усовершенствования качества и изучения глаголов в сравнительном языкознании и средством улучшения языкового общения.
4. Учитывая результаты исследования, данная диссертация может найти широкое применение при разработке учебников по сравнительному языкознанию, при составлении учебных и методических пособий, а также составлении двуязычных словарей и разговорников;
5. Материал диссертации может быть рекомендован для использования на практических уроках английского языка при изучении и использовании времен, а также для уточнения использования понятия мыслительных глаголов при подготовке специалистов в области сравнительного языкознания, переводоведения и т. д.;

6. С целью определения структурно-семантических особенностей глаголов мышления проведение анализа языковой сущности в таджикском и английском языках будет полезно носителям и исследователям сравнительного языкознания в будущем;
7. При подготовке диссертации был рассмотрен структурно-семантический анализ глаголов, выражающих понятие мышления с диахронической, синхронической точки зрения в сравнительном языкознании, что обеспечивает благоприятную основу для дальнейшего развития лингвистической науки;
8. Одной из своих будущих задач автор считает исследование других аспектов глаголов мышления в таджикском и английском языках, включая детальный анализ структуры, анализ других тематических групп и анализ качества их перевода.

ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМЕ ДИССЕРТАЦИИ:

**Статьи, опубликованные в рецензируемых научных журналах,
входящих в перечень Высшей аттестационной комиссии при Президенте
Республики Таджикистан**

- [1-А]. **Давлатов Ф.Дж.** Структурно-семантические особенности глаголов с ядерной семемой «представлять» в русском и английском языках /Ф.Дж Давлатов // Вестник Таджикского национального университета. Серия филологических наук. – Душанбе: (ISSN -2074-1847) «Сино», 2013, № 4/5 (119) – С. 59-61
- [2-А]. **Давлатов Ф.Дж.** Состав, границы и структурное взаимодействие лексико-семантических групп глаголов мышления в таджикском и английском языках /Ф.Дж Давлатов // Вестник Педагогический университет имени С.Айни (ISSN -2219-5408) – Душанбе: - 2015, № 1 (62-1) – С. 281-286
- [3-А]. **Давлатов Ф.Дж.** Семантическая классификация ядерных значений глаголов мышления в таджикском и английском языках /Ф. Дж Давлатов // Вестник Таджикского национального университета. Серия филологических наук (ISSN -2074-1847) – Душанбе: «Сино», 2015, № 4/4 (171) – С. 68-72.
- [4-А]. **Давлатов Ф. Дж., Саидов Х.А.** Хусусияти семантикии феълҳои тафаккурӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ / Ф.Дж Давлатов, Х.А. Саидов // Вестник Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки (ISSN -2616-5260) – Душанбе: «Сино», 2022, № 4(29) – С. 45-54

Статьи, опубликованные в иных журналах и сборниках:

- [5-А]. **Давлатов Ф.Дж.** Некоторые особенности прагматики глаголов мышления в английском и таджикском языках /Ф. Дж Давлатов // Республикаанская научно-практическая конференция (23-24 ноября 2016 г. город Душанбе) – С. 59-76
- [6-А]. **Давлатов Ф. Дж., Шабнами Х.** Пуркунанда ва намудҳои он дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ /Ф. Дж Давлатов, Х. Шабнам// Вестник Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки (ISSN 2616-5242).-Душанбе, 2017, №2 (17) – С. 97-103
- [7-А]. **Давлатов Ф. Дж.** Асосҳои назариявии тадқики муқоисавии зарфҳои англисӣ бо пасванди-ly ва усули тарҷумаи онҳо бо забони тоҷикӣ / Ф. Дж. Давлатов // Республикаанская научно-практическая конференция (8-9 июня 2018 шаҳри Душанбе) – С. 80-82
- [8-А]. **Давлатов Ф.Дж.** Таҳлили асосҳои технологияи омӯзиши забони англисӣ /Ф.Дж Давлатов// Научно-теоретическая конференция профессоров, преподавателей и студентов по интеграции научно-исследовательских работ в 2018 году, (город Куляб 26-27 апреля 2019 г.) – С, 158-159
- [9-А]. **Давлатов Ф. Дж.** Омӯзиши методи интенсивии таълими забонҳои хориҷӣ ва таърихи пайдоиши он /Ф. Дж Давлатов// Научно-теоретическая конференция профессоров, преподавателей и

студентов по интеграции научно-исследовательских работ в 2019 году, (город Куляб, 23-25 апреля 2020 г.) – С.328-329

[10-А]. **Давлатов Ф. Дж.** Тафовути феълҳои модали дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ /Ф. Дж Давлатов// Научно-теоретическая конференция профессоров, преподавателей и студентов по интеграции научно-исследовательских работ в 2020 году, Куляб 2021, (том II) – С.197-199

[11-А]. **Гуламадшоев Ш.Ш., Давлатов Ф. Дж.** Нақши технологияи иттилоотӣ дар низоми фосилавӣ ва мавқеъӣ он дар омӯзиши забони англисӣ / Ш.Ш. Гуламадшоев, Ф. Дж Давлатов, // Республикаанская научно-практическая конференция (29.12.2021 город Куляб) – С. 208- 211.

[12-А]. **Холикзода А., Давлатов Ф. Дж.** Нақши феълҳои тафаккурӣ дар рушди илми забоншиносии тоҷикӣ ва англисӣ /А. Холикзода, Ф. Дж Давлатов// Республикаанская научно-практическая конференция (Душанбе – 2023 (01.05.2023) – С. 349- 357.

[13-А]. **Давлатов Ф. Дж.** Структурно–семантический выраженные мыслительные глаголы в сопоставляемых языках /Ф.Дж. Давлатов // Международная научно-практическая конференция, Душанбе –14-15 июня 2023 года, – С.92-96.

[14-А]. **Давлатов Ф. Дж., Азизова С.Р.** Гурӯҳҳои лексикӣ-семантикии феълҳои тафаккурии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ /Ф. Дж Давлатов, С.Р. Азизова// Республикаанская научно-теоретической конференция, Куляб 2023, – С. 40-46.

**ДОНИШГОХИ ДАВЛАТИИ КЎЛОБ БА НОМИ
АБУАБДУЛЛОХИ РЎДАКӢ**

Бо ҳуқуқи дастнавис

ТДУ: 809. 155.0-802,0.(07.8)

ТКБ: 81.2 точ; +81,2 Анг.

Д-14

ДАВЛАТОВ ФАЙЗИДИН ҖАМИЛОВИЧ

**ТАҲЛИЛИ СОХТОРӢ-СЕМАНТИКИИ ФЕЪЛХОИ ИФОДАКУНАНДАИ
МАФҲУМИ ТАФАККУР ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ**

Автореферати

диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои филология, аз
рӯйи ихтисоси 10.02.20 – Забоншиносии муқоисавӣ-таърихӣ, типологӣ ва
муқоисавӣ

ДУШАНБЕ – 2024

Диссертатсия дар кафедраи забоншиносӣ ва типологияи муқоисавии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ анҷом дода шудааст.

Роҳбари илмӣ:

Сайдзода Ҳалим Азиз – доктори илми филология, профессори кафедраи умумидонишгоҳии Забони англисии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Муқарризиони расмӣ:

Мухторов Зайниддин Мухторович – доктори илми филология, профессор, ректори филиали Донишкадаи рушди менеҷменти Сингапур дар шаҳри Душанбе.

Саъдиева Гулистон Фатоевна – номзади илми филология, дотсенти кафедраи филологияи англисии Донишгоҳи славянини Русияву Тоҷикистон

Муассисаи пешбар:

Донишгоҳи давлатии Данғара

Ҳимояи диссертатсия «20» апрели соли 2024 соати 13:00 дар ҷаласаи Шурои диссертационии 6D.KOA-036 назди Донишгоҳи байналмилалии забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, бо суроғаи 734019, Ҷумхурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Ф.Муҳаммадиев, 17/6, маҷлисгоҳи Шурои олимон баргузор мегардад.

Бо мазмуну муҳтавои диссертатсия тавассути сомонаи www.ddzt.tj ва дар китобхонаи илмии Донишгоҳи байналмилалии забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода шинос шудан мумкин аст.

Автореферат санаи «_____» 2024 с. фиристода шуд.

Котиби илмии

Шурои диссертационӣ,

номзади илмҳои филологӣ, дотсенсент

Ҳасанова Ш.Р.

МУҚАДДИМА

Аҳаммияти таҳқиқ. Равиши муосири самтҳои коммуникативӣ ва прагматикии забоншиносӣ доираи масоилеро мавриди таҳлил қарор медиҳад, ки аз дарки нави воҳидҳои забон бармеоянд. Имрӯз мушкилоти тасвири анъанавии забон ҳамчун таҷассуми афкор дар бахши муқоисавӣ хеле мубрам мегардад. Солҳои охир дар соҳаи таҳқиқоти забоншиносӣ ба омӯзиши хусусиятҳои хоси нигоҳдории забон, ки ба тасаввуроти нави соҳтори забон мусоидат мекунанд, бештар таваҷҷӯҳ зоҳир карда мешавад.

Забоншиносии муосир, пеш аз ҳама, ба омӯзиши афзалиятнок, экзистенсиалӣ, универсалӣ ва концептуалӣ, прагматикӣ ва коммуникативӣ, муқоисавӣ ва типологии масъалаҳои мубрами соҳа тамаркуз мекунад. Ин самтҳои таҳқиқот аз нақши хоси онҳо, бахусус, дар пешбуриди ақидаҳои илмии забоншиносони муосир далолат мекунанд. Муназзамии хулосаҳои зеҳнӣ ва ифодаи онҳо дар нутқ дар назарияи забоншиносӣ коркардҳои маҳсуси самтҳои муайяни илмиро тавсиф мекунанд. Ин муносибатҳои ҳатмӣ ва низомдори миёни маънои мағҳумҳо ва тасвири онҳоро дар бар мегирад, ки воҳидҳои зеҳниву фикрӣ маҳсуб ёфта, мундариҷаи забонии маънӣ ва концептуалиро инъикос менамоянд. Рушди муносибатҳои миёни равишҳои гуногун аз он иборат аст, ки онҳо бояд бо тамоми назарияҳои забоншиносӣ ва тасвири забоне, ки мо тавассути он фикр мекунем, бо ёрии категорияҳои маҳсуси таҳлилӣ оmezish ёбанд. Ин категорияҳо қодиранд, ки ифодаи илмии робитаи забонҳои гуногунро дар соҳтори раванди тафаккури фарҳангҳои забонии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ инъикос намоянд.

Ҳар як забон ҳамчун воситаи табодули афкор ва шакли фарҳанги миллӣ бевосита ба шуур вобаста аст ва дар бораи соҳибзабонони худ «кандеша» мекунад. Дар аксари мавридҳо мағҳумҳои «дониш» ва «назарҳо» дар самти семантикийи худ ҳамчун муродиф садо медиҳанд. Ин истилоҳот моҳияти маънавии шаҳсиятро инъикос мекунанд, ки воқеияти объективии шуурро дар назар дорад. Сарчашмаҳои назарро қабулкунандагони (ретсепторҳои) маҳсуси системаи асаб, вобаста ба он, ки қадом равандҳои ба шакли хулоса табдил додани идрок ба амал меоянд, дарк мекунанд ва меомӯзанд.

Чараёни тафаккур «қобилияти фикр кардан ва баҳс кардан, хулоса баровардан ва баҳо додан» мебошад, ки дар фаҳмиши илмӣ хусусиятҳои образӣ, техникий ва мантиқӣ мебошанд. Ба назарҳои образнок дарки табиӣ хос буда, онҳо мағҳумҳоро бо тасаввурот ва арзёбӣ муттаҳид месозанд. Аз ин рӯ, ифодаи образнок одатан ба гуфтори шоирона ва осори бадей хос буда, дар осори бадей, наққошӣ, мусиқӣ ва меъморӣ зоҳир мегардад. Зери мағҳуми назарҳои техникий пайванди тасвир бо таҷассуми техникии он фаҳмида мешавад. Қобилияти фикрронии мантиқӣ бо риояи катъии меъёру қоидаҳои

забон дар сатҳи луғавӣ алоқаманд аст. Яъне забон ҳамчун олоте эътироф мегардад, ки ҳама гуна назарҳоро баён мекунад. Ба он амалӣ гардондани раванди тафаккур, пеш аз ҳама, захираи луғавии забон хос аст. Аз замонҳои қадим қалимаҳо воситаи ифодаи ашёи дониш буда, вазифаи мулоҳизаро дар бораи ин ашё иҷро мекарданд. Моҳияти онҳо ҳамеша бевосита ба олами ашёву маънӣ нигаронида шудааст. Аксари воҳидҳои забонӣ бо воҳидҳои марбут ба тафаккури мантиқӣ алоқаманданд ва қалима яке аз чунин воҳидҳост. Дар забон қалима ва мағҳумҳо аломат ё сифатҳои хоси ашё ва падидаҳои воқеияти атрофро инъикос мекунанд.

Фикри хоси мантиқӣ моддикунонии зеҳниро асоснок мекунад, ки он дар шакли таркиби лексикӣ мувофиқи қоидаҳои забон ташаккул меёбад, ки мағҳумҳоро идора мекунанд. Ифодаи концептуалии соҳт ва мазмуни мулоҳизаҳо донишро дар бораи олами воқеияти объективӣ, предмету ҳодисаҳои он ташкил намуда, барои ифодаи дурусти тасаввурот ҳамчун асос хидмат мекунад.

Эҷоди асарҳои бунёдӣ оид ба назарияи забоншиносӣ тули асрҳои зиёд дар асоси маводди забоншиносии сарчашмаҳои гуногун сурат мегирифт, ки аз ҷониби намояндагони мактабҳои анъанавии дастури забон баррасӣ шудаанд. Рӯйкарди бунёдиро нисбат ба масъалаҳои забон ҳамчун низоми устувори гуногунҷанба бояд таъкид кард. Усули устуворӣ дар раванди омӯзиши далелҳои забонӣ боиси таҳлили дурусти сарчашмаҳои забонӣ ва фарҳангӣ мегардад. Дар таҳқиқоти диссертатсионии мо ин таҳлил аз шартҳои умумии назариявии марбут ба онтология ва гносеологияи объектҳои таҳқиқ оғоз мегардад, ки бо таҳқиқи соҳаҳои амалкарди онҳо дар муодили фазоии забонҳо ба анҷом мерасад.

Аз навъҳои таҳлил усули синтетикӣ боиси дарки объекти таҳқиқ мегардад ва дар ин таҳқиқ чунин объектро феълҳои хоси забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ ташкил медиҳанд. Дар рафти таҳлил онтологияи объекти таҳқиқ чудо карда мешавад, ки ҳангоми таҳияи тамоми маҷмӯи унсурҳои функционалӣ-семантики зарур аст. Танзими ҷараёни шаклгирии луғавии феъл ва, алалхусус, шаклгирии феълҳои тафаккур бевосита ба лексемаҳои ба ҳам наздик даҳл дорад, ки ҳангоми иҷрои амалиёти маърифатӣ ба даст меояд. Ин усули пажӯҳиш ба мураккабии интиҳоби таърифҳои забонӣ ва гуногуни ифодаи феълҳои тафаккур дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ вобаста аст.

Мубрамии таҳқиқи диссертатсия инчунин аз он иборат аст, ки имрӯзҳо гузариши таваҷҷӯҳи илмии муҳаққиқон аз масъалаҳои анъанавии забоншиносӣ ба дарки дубораи функционалии унсурҳои забон ва муқаррар намудани хосиятҳои категориявии онҳо дар низоми семантикийи забон бо хусусиятҳои мураккаби соҳтории он ба мушоҳида мерасад

Дар забоншиносии ватанӣ ва хориҷӣ андешае бештар ба мушоҳида мерасад, ки бе ҳамбастагӣ омӯхтани қабатҳои гуногуни забон нодуруст ва нокифоя аст. Дар забоншиносии муосир бо рӯйкарди функционалии он нисбат ба ҳалли муҳимтарин масъалаҳои хусусияти назариявию амалидошта оид ба моҳияти алломатҳои забонии ифодакунандай равандҳои тафаккур баҳсҳои зиёд сурат мегирад, роҳҳои омӯзиши ин категорияҳо муайян карда мешаванд, хусусиятҳои онҳо, маҳсусиятҳои мавқеъгирии унсурҳои таърифҳои забонӣ дар таркиби соҳторҳои муайяни тафаккур, умумият ва фарқи онҳо дар забонҳои гуногун таҳқиқ карда мешаванд.

То ба ҳол дар таҳқиқоти ин соҳа таҳлили семантикии соҳти феълҳо анҷом дода мешуд. Вобаста ба ин, муайянкунии онҳо сурат гирифта, принципҳо ва механизмҳои асосии маъноии феъл аз нуқтаҳои назари гуногун муайян карда мешуданд. Таҳқиқи ин мавзӯй бо натиҷаҳои таъсири мутақобилаи феълҳо бо омилҳои зиёди луғавию дастурӣ тақавият дод мешуданд. Дар ин бобат гуфтаҳои зерини забоншиноси рус М.М. Бахтин ҷолиб ба назар мерасад: «...танҳо изҳорот ба воқеият ва зист, шахси (объект) гӯянда ва ҷумла таъсири бевосита дорад, зоро воҳиди забон муаллиф надорад ва танҳо ба сифати изҳорот амал карда, ифодагари вазъи муоширати ҷудогонаи забонӣ мегардад, ки дар вазъияти мушаҳҳас сухан меронад»²⁸.

Аз гуфтаҳои боло бармеояд, ки ҷумла ҳамчун изҳорот, ки воҳиди озоди функционалӣ мебошад, аз нигоҳи низоми амалӣ ҳам ба забон ва ҳам ба гуфтор - аз нигоҳи матн даҳл дорад. Як қатор луғатшиносони машҳур, монанди И.В. Арнольд, И.А. Банникова ва дигарон чунин мешуморанд, ки ҷумла ҷузъи матн буда, бевосита бо он алоқаманд аст.

Бо тақвияти тамоюли муосири тағиیر додани афзалияти забонӣ аз таҳқиқи падидаҳои алоҳидаи забонӣ ба баррасии умумии чунин обьектҳои мураккаб, ки мо феълҳои тафаккурии забонҳои тоҷикӣ ва англисиро ҷузъи онҳо медонем, таҳқиқоти бонизоми таъсири мутақобилаи ҷузъҳои забонии ин ҳиссаи нутқро дар соҳтани феълҳои фикрии маъноҳои гуногун мустаҳкам мегардонад.

Ҳангоми тавсифи воқеии хусусиятҳои хоси соҳтори мураккаб ва хусусияти забонии феълҳои тафаккур дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аз нигоҳи муқоиса фазои бисёрҷонибаи ҷустуҷӯ ҳамчун шарти дарёftи унсурҳои феъл метавонад аз рӯйи параметрҳои гуногун тавсиф гардад. Барои тавсифи вижагиҳои феълҳои тафаккур дар забонҳои мавриди баррасӣ татбиқи чунин моделҳои таҳқиқро ба монанди моделҳои соҳторӣ, функционалӣ ва семантиկӣ зарур мешуморем. Ба модели якум омӯзиши навъҳои луғавӣ, дастурӣ, нахвӣ ва

²⁸ Бахтин, М.М. Эстетика словесного творчества [Текст] / М.М. Бахтин, В.С. Походаев. – М.: Искусство, 1986. – 445 с.

умумии сохтори семантикиси феълҳои тафаккур хос аст. Ба модели дуюм баррасии семантикаи контекстии ин навъи феълҳои хос аст.

Дар забоншиносӣ бо истифода аз алломатҳои фарқунандай тағйирёбанда таҳқиқот асосан модели сохтории феълҳои тафаккур фаро гирифта шудааст. Ба назари мӯ, модели аввалини омӯзиши феълҳои тафаккур дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ як навъи шабакаҳои робитаҳои мутақобилаи луғавӣ, дастурӣ ва сохторӣ-семантикиси миёни ҷузъҳои микросистема мебошад, ки дар асоси шаклҳои инвариантни арзишҳо амал мекунанд.

Асоси модели функционалӣ-семантикро маҷмӯи муҳимтарин алломатҳои семантикӣ ва таҳлили коммуникатсионии сохтори контекст ташкил медиҳад. Муносибати байни моделҳои маънӣ ва функционалии феълҳои баррасишаванд тавассути навъҳои гуногуни муюшират таъмин карда мешавад, ки талаботи контекстро инъикос мекунанд.

Бо мақсади равшанӣ андохтан ба қонуният ва таъсири мутақобилаи феълҳои фикрӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мӯ таҳқиқи маҷмӯи хусусияти воҳидҳои луғавии сатҳи гуногуни семантикро дар таркиби феълҳои тафаккурии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ анҷом додем. Дар феълҳои функционалӣ ва маънӣ тафаккур барои ҳалли сифатии масъалаи асосии забоншиносии умумӣ заминаҳо ба вучӯд меоварад, ки мувофиқи он Л.В. Щерба «қоидаҳои илова кардани арзишҳо»-ро муқаррар кардааст²⁹. Омӯзиши моҳияти феълҳои тафаккур ҳамчун воҳидҳои забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ возехии ҳудуди сохтори лоиҳаҳои тафаккури гуногунро муайян мекунад. Чунин таҳқиқот ҷараёни пурра кардани ин пайкарабо (корпус) бо хосиятҳои сохтории маводди луғавӣ бо тамоми гуногунӣ ва мураккабии он такмил медиҳад.

Чиҳати мусбати дигари ин гуна таҳқиқ дар он аст, ки он барои нишон додани ҳамбастагии унсурҳо ва категорияҳои забон мусоидат мекунад.

Дараҷаи омӯзиши мавзӯъ. Дар забоншиносии ватанӣ муайянкунии илмии ҷой ва мақоми вожаҳо ба роҳ монда шудааст, ки аз чиҳати истилоҳоти назариявӣ ва амалӣ муҳим ба назар мерасанд. Аз ҷумла, муҳаққиқон дар солҳои охир амалҳои нутқӣ-тафаккурии забонҳои тоҷикӣ ва англисиро таҳлил намудаанд, ки бо рушди ҷанбаҳои гуногуни робитаҳо бо ҷомеа алоқаманданд. Дар заминай коркардҳои нави методологӣ асарҳои олимони зерин диққати муаллифи диссертатсияро то андозае ба худ ҷалб карданд: В. Расторгуева, А. Керимова, А.З. Розенфельд; тадқиқоти забоншиносони ватанӣ Н.Маъсумӣ, Д.Точиева, И.Б. Мошевеа, Ш.Рустамова, Р.Фаффорова, М.Косимова, С.Ҳалимова, В.Капранов, А.Мирзоев, П.Ҷамшедов, Д.Искандарова, Ш.Ниёзӣ, Ф.Зикриёев, М.Нағзизбекова, Р.Самадова, Б.Сиёев, А.Абдуқодиров, А.Ҳасанов,

²⁹ Щерба, Л.В. Преподавание иностранного языка в средней школе: Общие вопросы методики [Текст] / Л.В. Щерба; под ред. проф. И.В. Рахманова. – М.: Высшая школа, 1947. – 112 с.

Д.Зохидов, Н.Гиёсова ва ғайра. Ин муҳаққиқон дар асарҳои илмии худ муҳимтарин ҷанбаҳои низоми феълро ҳамчун яке аз ҷузъҳои асосии нутқ ошкор намудаанд.

Таҳқиқоти вақтҳои охир афзоиши манфиатҳои таҳқиқотиро нисбат ба моҳияти феъл, ташаккули он аз рӯйи намудҳои гуногуни фаъолияти ин ҳиссаи нутқ дар забони тоҷикӣ таъйид меқунад. Дар таҳқиқи низоми феълии забони англисӣ ҳиссаи муҳаққиқон А.С. Аҳманов ва Л. Буланин назаррас мебошад.

Робитаи таҳқиқ бо барномаҳо (лоиҳаҳо) ва мавзуъҳои илмӣ. Мавзуи таҳқиқ ба барномаҳои таълимӣ ва илмии филология мувофиқ буда, самтҳои корҳои илмии кафедраи забоншиносӣ ва типологияи муқоисавии Дошишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакиро инъикос менамояд. Он инчунин бо Барномаи давлатии такмили таълим ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 робитаи зич дорад.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚ:

Мақсади таҳқиқ. Мақсади таҳқиқи диссертационӣ анҷом додани таҳлили муқоисавии соҳтор ва маънои феълҳои тафаккур дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ тавассути дарки ҳоссиятҳои иқтидории лугат, ҳуссиятҳои услубӣ ва прагматикии он, ҳамчунин муайян намудани ифодаёбии забонии амалҳои фикрӣ ва ҳуссиятҳои функционалию маъноии онҳо мебошад.

Мақсади гузошташуда иҷрои вазифаҳои зеринро тақозо менамояд:

- бознигари усул ва методҳои таҳқиқи феълҳои категорияи семантикийи баррасишаванда;
- таҳлили моҳияти забонии феълҳои тафаккур дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бо мақсади муайян намудани ҳуссиятҳои маъноии онҳо, соҳтори онҳо аз нигоҳи тартиб (иерархия), тавсифи ифодаи фикрӣ дар сатҳҳои гуногуни низоми забон, инчунин дарки фарқи аломати забонӣ ва ифодаи он, дарки механизми вазифаҳои ҳос;
- таҳқиқи соҳтори феълҳои тафаккур аз нигоҳи диахрония, синхрония ва забоншиносии муқоисавӣ;
- муайян намудани навъҳои семантикийи маъноҳои асосии (ядроии) феълҳои тафаккур дар забонҳои баррасишаванда;
- таҳқиқи феълҳои тафаккурии ба таври экспрессивӣ ифодаёфта дар забонҳои муқоисашаванда.
- муайян намудани робитаи унсурҳои дастурӣ ва луғавӣ дар соҳти феълҳои фикрӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ;
- омӯзиши вазифаҳои прагматикии феълҳои тафаккур дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ;

- муқаррар намудани маънои умумӣ ва хусусии воҳидҳои луғавӣ дар таркиби феълҳои тафаккур дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ;
- муайян намудани объектҳои асосии раванди фикр;
- муқаррар кардани пайдарпайии луғавию дастурӣ, инчунин тағйироти маъноии унсурҳои таркиби феълҳои тафаккур;
- муқаррар намудани асимметрияи воҳидҳои муодилдор ва бемуодил дар байнини феълҳои тафаккур;

Объекти таҳқиқро феълҳои тафаккур дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ташкил медиҳанд.

Предмети таҳқиқро таҳлили муқоисавии феълҳои тафаккур дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ ҳамчун падида ва категорияи забонӣ ташкил медиҳад.

Сарчашмаи мисолҳои амалии диссертатсияро луғатҳои дузабонаи англисӣ-тоҷикӣ ва тоҷикӣ-англисӣ, луғатҳои тафсирӣ, инчунин матнҳои адабӣ, аз қабили «Ёддоштҳо»-и С. Айнӣ ва тарҷумаи онҳо ба забони англисӣ, «Пирамард ва баҳр» -и Э. Ҳемингуэй ва тарҷумаи он ба забони тоҷикӣ ва ғайра ташкил медиҳанд.

Навғонии илмии таҳқиқ дар он зоҳир мегардад, ки дар он бори аввал хусусиятҳои соҳторӣ ва маъноии феълҳои тафаккур ҷиҳати муайян намудани умумият ва хусусияти онҳо ба таври муқоисавӣ мавриди таҳқиқ қарор мегиранд. Таҳқиқи мо марҳилаи ибтидоии таҳқиқоти соҳти наҳвии ин навъи феълҳо буда, ба ташаккули заминаи назариявии омӯзиши ҷиҳатҳои гуногуни феъл мусоидат мекунад.

Ҳамчун объекти илмии кор бори аввал хусусиятҳо ва параметрҳои луғавию маънӣ ва соҳторӣ-наҳвии ин навъи феълҳо, ки намунаи ибораву ҷумлаҳое мебошанд ва аз ҷиҳати вазифаи ҳар як шакли тафаккур фарқ мекунанд, ба низом дароварда ва шарҳ дода шудаанд.

Аҳаммияти назариявии таҳқиқ. Аҳаммияти назариявии кор дар омӯзиши динамикаи хусусиятҳои соҳторӣ ва маъноии феълҳои тафаккур дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мебошад. Таҳқиқ бо истифода аз моделҳое гузаронида шудааст, ки ду намуди ҳатмии татбиқро асоснок мекунанд:

- 1) шумораи зиёди феълҳои содаи тафаккур, ки ниёз ба ифодаи маънои худ доранд; 2) микдори кофии ҳаҷми ашёи тафаккур, ки нисбат ба маъноҳои оддии феълҳои тафаккур дар ҳолати мутавозин қарор доранд. Натиҷаҳои таҳқиқ хусусияти доимии соҳти дастурӣ ва маънои феълҳои тафаккуриро дар сурати дуруст ифода гардидан дар дастури забон инъикос менамоянд. Дар диссертатсия хусусиятҳои шакл ва маънои лексемаҳо муқаррар карда шудаанд, ки ба таркиби ҷараёнҳои тафаккур ҳамчун ҷузъи ҷумла, таркиб ва ибораҳо, таркиби калимаҳои дар забоншиносии муқоисавӣ кам коркардшуда дохил

мешаванд. Инчунин аҳаммияти назариявии кор дар он аст, ки дар он хусусиятҳои маънӣ ва сохтории феълҳои тафаккур аз нигоҳи назарияи забоншиносии аломат инъикос ёфтааст. Дар диссертатсия принсипи асосии ташаккули таркиби луғавию маъноии феълҳои фикрӣ ҳангоми таҳқиқи низоми майдони маъно таъкид карда шудааст.

Аҳаммияти амалии таҳқиқ аз он иборат аст, ки усул ва воситаҳои таҳлили хоси онро ҳангоми омӯзиши хусусиятҳои луғавию дастурии воҳидҳои забон бо мисоли забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ҳамчун маводди муфид истифода бурдан мумкин аст. Натиҷаҳои таҳқиқро дар раванди таълими забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, тартиб додани китобҳои дарсӣ ва хондани лексияҳо аз фанни забоншиносии муқоисавӣ низ истифода бурдан мумкин аст. Омӯзиши сохтор ва семантикаи феълҳои тафаккур ҳамчун як соҳаи ояндадори забоншиносӣ таваҷҷуҳи зиёди илмӣ дошта, барои амалӣ намудани неруи эҷодии таҳқиқоти илмӣ имконият фароҳам меорад. Он инчунин ба тарҳрезии забонии воҳидҳои забонӣ мусоидат меқунад, то амали фикриро дар зухуроти бисёрсатҳии он илова намояд.

Асоси методологии таҳқиқро асарҳои забоншиносон дар самти омӯзиши хусусиятҳои сохторӣ ва маъноии феълҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, аз қабили В.С. Растворгузева, А. Керимова, А.З. Розенфелд; тадқиқоти забоншиносони ватанӣ Н. Маъсумӣ, Д. Тоҷиева, И.Б. Мошеве, Ш. Рустамова, Р. Ғаффорова, М. Қосимова, С. Ҳалимов, В. Капранов, А. Мирзоев, П. Ҷамшедов, Д. Исқандарова, Ш. Ниёзӣ, Ф. Зикриёев, М. Нағзибекова, Р. Самадова, Б. Сиёев, А. Абдуқодиров, А. Ҳасанов, Д. Зоҳидов, Н. Ғиёсовва ва ғайра ташкил медиҳанд.

Методҳои таҳқиқ. Барои коркарди навъҳои номбаршудаи кор, мо аз таҳлили калимасозӣ аз мавқеи шаклсозӣ, хусусиятҳои морфологӣ ва синтаксисӣ истифода бурдем. Хусусиятҳои мушахҳаси маводди таҳқиқотӣ ва зарурати иҷрои вазифаҳои гузошташуда боиси истифодаи методҳои таҳлили муқоисавӣ-дедуктивӣ, методи таҳлили ҷузъӣ – методи омор ва тавсифи фрагменталӣ, методи тафсирӣ, таҳлили контекстӣ, таҳлили таърифӣ ва ғайра гардид;

Нуктаҳои асосии барои ҳимоя пешниҳодшаванда:

1. Феълҳои тафаккур ба тафсiri динамикии таркиб ва семантикаи хусусиятҳои феълҳои тафаккур мусоидат намуда, дар мисоли забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аз ҷиҳати муқоисавӣ аҳаммияти илмӣ доранд;
2. Бо истифода аз таҳлили муқоисавии феълҳои тафаккур гуногунрангии маъноҳои фикрӣ ва хусусиятҳои лексикӣ-семантикийи онҳо дар забонҳои мавриди баррасӣ муайян карда мешаванд;

- 3.Хусусиятҳои сохтории феълҳои тафаккур дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ҷанбаи хеле ҷолиби омӯзиши муқоисавии феълҳоро дар забонҳои мавриди омӯзиш ташкил менамояд;
4. Тавсифи хусусиятҳои маъноии феълҳои тафаккур дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар заминаи назариявии забон сурат гирифта, дар забонҳои муқоисашаванда хусусиятҳои хос дорад;
5. Феълҳои тафаккурии ба таври экспрессивӣ ифодаёфта инчунин вазифаҳои прагматикии онҳо дар заминаи мушаххаси забоншиносӣ аён ва муайян мешаванд ва барои таҳқиқи муқоисавӣ дар доираи забонҳои мавриди баррасӣ ҷолибанд.

Саҳми шаҳсии довталаб барои дарёфти унвони илмӣ дар таҳқиқи мавзӯъ аз он иборат аст, ки дар асоси асарҳои зиёди илмӣ, луғату энсиклопедияҳо ва мисолҳои мушаххас аз адабиёти бадеӣ ва дигар сарчашмаҳо мухимтарин хусусиятҳои луғавию сохториро мавриди омӯзиш қарор додааст ва хусусиятҳои морфологии феълҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, таркиби луғавӣ, мансубияти забонӣ ва сохтори морфологии чунин падидай дастурӣ, аз қабили феълҳои тафаккур дар забонҳои мавриди баррасӣ муайян карда шудаанд.

Тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Диссертатсия дар ҷаласаи кафедраи забоншиносӣ ва типологияи муқоисавии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ (протоколи № 2, аз 23 сентябри 2023) баррасӣ ва барои ҳимоя тавсия шудааст. Муҳтавои асосии диссертатсия дар чаҳор мақолае, ки дар маҷаллаҳои тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба табъ расидаанд, инъикос ёфтааст.

Нашрияҳо оид ба мавзуи рисола. Муҳаққиқ 14 мақолаи илмӣ нашр кардааст, ки ҷанбаҳои гуногуни мавзуи таҳқиқотиро инъикос мекунанд.

Муҳтаво, мавод ва натиҷаҳои таҳқиқ дар конференсияҳои сатҳҳои гуногун, конференсияҳои илмию амалии солонаи ҳайати омӯзгорони Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (2013-2023), Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ, Донишгоҳи байналмилалии забонҳои ҳориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода ва ғайра (2013-2023) инъикос ёфтаанд.

Соҳтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз муқаддима, ду боб, хулоса, библиография ва замима дар шакли ҷадвали феълу ибораҳои забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ иборат аст. Ҳаҷми умумии диссертатсия аз 174 саҳифаи матни компьютерӣ иборат аст.

МУҲТАВОИ АСОСИИ ДИССЕРТАТСИЯ

Дар муқаддима аҳаммияти мавзуи таҳқиқот асоснок карда шудааст, дараҷаи омӯзиш, мақсаду вазифаҳо, объект, предмети таҳқиқот муайян карда шуда, навоварии илмӣ, аҳаммияти назариявӣ ва амалии таҳқиқ нишон дода шудаанд.

Боби якуми диссертатсия **«Асосҳои назариявии омӯзиши феълҳои тафаккур дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ»** ба принципҳо ва методҳо ва асосҳои назариявии таҳқиқи феълҳои тафаккур дар забонҳои муқоисашаванда бахшида шудааст.

Фасли якуми боби якум **«Принципҳо ва методҳои таҳлили маъноии феълҳои тафаккур»** ба масъалаҳои таҳлили маъноии феълҳои тафаккур бахшида шудааст.

Аз баррасии мо бармеояд, ки чустучӯ ва таҳлили робитаҳое, ки байни вожаи «тафаккур» ва воҳидҳои дигари забонӣ ба вучуд меоянд, муҳим аст. Забони тафаккур як низоми мураккаб ва сохтори даврасиеро (сиклӣ) мемонад, ки дар он мазмуни калима, ки ба калима мутобиқ карда шудааст, нақши асосӣ дорад, зоро воҳиди асосии иттилоотӣ ва сохторӣ, чунонки забоншиносӣ маъруф Л. Вигодский дар асари бунёдии худ «Тафаккур ва нутқ» иброз медорад, муҳимтарин «хусусиятҳои соҳти забонро дар умум ифода мекунад»³⁰.

Дар байни таҳқиқоти соҳаи забоншиносӣ ба асарҳое, ки ба омӯзиши маънои феъл бахшида шудаанд, диққати ҷиддӣ дода шудааст. Ба андешаи П.Ҷамшедов, «...феълро аз нигоҳи маънӣ баррасӣ намуда, мо наметавонем шумораи зиёди маъноҳои гуногуни фардии онро қайд накунем ва доираи худи маъни феълӣ хеле васеъ аст»³¹.

Ба доираи муҳаққиқони низоми феъл олимони зеринро дохил кардан мумкин аст: Аҳмадов, У. (1961); В.С. Ратаргуева, А. Каримова (1964); Б.Сиёев (1968); П.Д. Ҷамшедов (1984); М.Б. Шаҳобова (1985); Мирзоев, А. (1989); М.Б. Нағзисбекова (2000); Шербоев С. (2003); С.А.Раҳматова (2004); Гулназарова Ж.Б. (2009); С. Ҳалимиён (2013); Р. Шодиев (2014), Х.Н. Мехдизода (2016) ва ғайра.

Маъни луғавӣ аз замонҳои қадим таваҷҷуҳи илмии бисёре аз муҳаққиқонро ба худ ҷалб кардааст, ки ҷиҳатҳои алоҳидаи хосиятҳои наҳвию маъноии феълҳои тафаккур ва татбиқи амалии онҳоро таҳқиқ намудаанд. Аз ҷумлаи забоншиносоне, ки масъалаҳои ҷиҳатҳои алоҳидаи феълҳоро дар соҳаи фаъолияти зеҳнии забони англисӣ таҳқиқ кардаанд, инҳоро метавон ёдовар шуд: Вигодский, Л.С. (1934), М.А. Ганшина ва Н.М. Василевская (1954), Г.Г.

³⁰ Выгодский, Л.С. Мышление и речь [Текст] / Л.С. Выгодский. – М.-Л.: Соцэкиз, 1934. – 790 с.

³¹ Джамшедов, П.Д. Проблемы глагольной типологии Время и вид [Текст] / П.Д. Джамшедов. – Душанбе: Дониш, 1984. – 158 с.

Сильницкий (1973), В.Н. Дзюба (1983), Е.В. Комину (1984), И.Б. Мошеев (1991), К.Н. Качалова (2000), П.В. Морослин (2001), П.П. Литвиков (2006), Г.Н. Погожих (2010), В.Л. Каушанская, Р.Л. Ковнер (2014) ва дигарон.

Дар ин самт корҳои азимро муҳаққиқон П.П. Литвиков (2006), Г.Н. Погожих (2010), В.Л. Каушанская ва Р.Л. Ковнер (2014), дар асоси маводи забони англисӣ анҷом додаанд.

Дикқати ҷиддӣ ба таҳқиқоти семантиկӣ дар асарҳои Вигодский, Л. (1934), М.А. Ганшина ва Н. Василевская (1954), Г.Г. Сильнитский (1973), В.Н. Дзюба (1983), Е.В. Комину (1984), И.Б. Мошеев (1991), К.Н. Качалова (2000), П.В. Морослин (2001) ва ғайра дида мешавад.

Дар забони тоҷикӣ дар марҳилаи имрӯза, маъмулан, **феъли фикр кардан** – **to think** баён кардани андешаи касе дар бораи чизе истифода мегардад. Ин гуногуни маъноии феъл пурра фикр кардан – *think over* дар асоси маънои асосии андеша дар умум пайдо мешавад, масалан: *think in common* – якҷо фикр кардан, *hold think over* – бо қӯмаки касе фикр кардан. Мисол: Он ҷизе ки ман гуфтам, ҳартарафа фикр кунед. – Please, *think over what I've said*³².

Фасли дуюми боби якум «Хусусиятҳои луғавию маъноии феълҳои тафаккур дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ» ба масъалаҳои соҳтор ва луғати соҳтории таъсири мутақобилаи гурӯҳҳои маъноии феълҳои тафаккур дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ баҳшида шудааст.

Муаллиф дар диссертатсия қайд мекунад, ки дар сурати мавҷуд будани алоқаи луғавӣ-маънӣ бо феълҳои нутқ, ки якҷоя бо онҳо раванди тафаккури нутқ ташаккул меёбад, нутқ вазифаҳои асосии худро бо ёрии забони тафаккур иҷро мекунад. Вазифаҳои асосии раванди нутқ ва тафаккур ифоданокӣ, амалия, муошират, мазмuni иттилоотӣ ва ғайраро дар бар мегиранд. Соҳторҳои иттилоотӣ будани забон дар ҷараёни нутқ ва тафаккур таҳия гардида, ҳатто ҳангоми «умумикунӣ бо хулосаҳои тобеъ ба таъхир меафтад, зоро фикру мулоҳизаҳо, баҳо ва мулоҳизаҳои дар ин масъала мавҷудбуда дар феълҳои нутқ ифода ёфтаанд»³³.

Феълҳои нутқ ва феълҳои тафаккур равандҳои ба ҳам алоқамандро инъикос мекунанд: феълҳои тафаккур ба равандҳои фаъолияти тафаккурӣ (фикр кардан, мулоҳиза кардан), феълҳои ҷараёнҳои нутқи даҳонӣ фикрро ифода мекунанд (гуфтем, гап задан)³⁴. Намояндагони назарияе, ки феълҳои нутқро бо феълҳои фаъолияти фикрӣ ба ҳам мепайвандад, зергурӯҳҳои зерини феълҳои фаъолияти зеҳниро ҳамчун ҳиссаҳои нутқ қайд мекунанд: «дар хотир

³² Мамадназаров А. Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ [Матн] / Мамадназаров А. – Душанбе: Матбуот, 2007. – 1079 с.

³³ Морослин, П.В. Семантическая структура мыслительных глаголов и их функция в тексте: на материале русского и английского языков [Текст]: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.19 / Морослин П.В. – Москва, 2001. – 210 с.

³⁴ Лайонз, Дж. Введение в теоретическую лингвистику [Текст] / Дж. Лайонз. – М.: Наука, 1977. – 507 с.

доштан – remember », «бовар доштан – believe», «қарор додан – decide», «қабул кардан – accept», «илова кардан – to add», «фаҳмидан – understand», «фикр кардан – think», «дар хотир хоҳад монд – It will remember» ва ғайра³⁵. Вобаста ба вазифаҳои худ дар чумла феълҳои тафакурро дар ҷараёни баён ва нутқ ба ду зергурӯҳ тақсим кардан мумкин аст:

1) феълҳое, ки фикру гуфторро муайян мекунанд:

– Ман дар хотир хоҳам гирифт, ки дар ин олам на вичдон ҳасту на адолат³⁶. – I shall remember that there is neither honor nor justice in this world.

2) феълҳое, ки мазмани умумии нутқ ва мақсади онро тавсиф мекунанд. Принципи маънӣ ва функционалий се навъи феълҳои фаъолро дар бар мегирад, ки аз ҷиҳати маъно ба равандҳои нутқ дар асоси тақсимот алоқаманданд. Муҳаққиқ Е. Кубрякова амалҳои зеринро гурӯҳбандӣ мекунад:

1) гуфтор ва амали фикрӣ, ки бо маънои унвонӣ ҳамроҳӣ карда мешаванд, барои синтаксемаҳо ҳамчун маънои мухотаб ва мақсаднок хидмат мекунанд;

2) амалҳои эмотсионалий, ки бо нишондиҳандаҳои предмет (тавсиф кардан ба қасе; ҷизе барои қасе таълиф кардан) якҷоя меоянд;

3) амалҳои ассотсиативӣ ва байнисубъективӣ, ки бо ҷузъҳои дорои арзишҳои мавзӯъ ва ҳадафи муштарак ҳамроҳ мешаванд (ин бештар дар амали зеҳнӣ истифода мешавад: муҳокимаи обу ҳаво бо ҳамкорон, баҳс бо дӯстон дар бораи филм).

Фасли сеюми боби якум, ки «**Таҳлили адабиёти илмӣ оид ба омӯзиши феъл дар забони тоҷикӣ**» ном дорад, ба таҳқиқоти олимони тоҷик баҳшида шудааст.

Феъл ҳамчун ҳодисаи грамматикӣ унсури муҳими забон буда, ба омӯзиши амиқ ва ҳаматарафа ниёз дорад. Низоми феъл асоси забони тоҷикӣ мебошад, ки бе он вазифаи забон имконнозӣ аст. Таҳқиқи муқоисавии вижагиҳои феъли тоҷики аҳаммияти маҳсус дорад, аз ин рӯ, дар навбати аввал ба таҳқиқоти асосии забони тоҷики як экскурсияи кутоҳи таъриҳӣ гузаронидан ба мақсад мувоғиқ аст. Дар ин баҳш мо як зумра муаллифонро, ки дар таҳқиқи феъли тоҷики саҳм гузаштаанд, баррасӣ мекунем.

Ҳамин тарик, феъли забони тоҷикӣ ба мисли кулли забони тоҷикӣ дар нимаи дуюми асри гузашта ба майдони назари забоншиносон ҷиддитар ворид шуд. Албатта, мукаммалтарин ва пурқиматтарин таҳқиқоти монографӣ асари В. Растроғуева ва А. Қеримова «Низоми феълҳои тоҷикӣ» мебошад. Дар ин асар аксари ҳусусиятҳои грамматикии феъли тоҷикӣ, аз ҷумла, мисолҳои зерин: шаклҳои шахсӣ ва гайри шахси, руйҳо, шаклҳои замон ва ғайра муфассал

³⁵ Шанский, Н.М. Современный русский язык. Ч. 2: Словообразование, морфология [Текст] / Н.М. Шанский, А.Н. Тихонов. – М.: Просвещение, 1981. – 272 с.

³⁶ Садриддин Айнӣ. Ёддоштҳо (ҷаҳор қисм). Иборат аз як китоб. Душанбе. Сарредаксияи илмии Энсиклопедияи Миллии Тоҷик, с. 2009. 680 с.

тасвир шудааст³⁷. Диққати моро ба вижагиҳои сохтории феъли тоҷикӣ марбут ба мавзуи таҳқиқоти мо ҷалб мекунад. Вокеан, дар асари баррасишаванд сохтори феъли забони тоҷикӣ ба қадри кофӣ баён шудааст. Инак, ҷанд далелҳои ҷолиб: «Шаклҳои сода бевосита аз асоси феъл (замон ё замони гузашта) бо иловай пасвандҳои шахс (дар шаклҳои шахс) ва пешояндҳои шаклсоз сохта мешаванд.

Ҳамин тавр, аз асоси замони ҳозира чунин сохта мешаванд: муродифи амри (рав\ 'равад', равед\ 'рафта!'), пайвандаки замони ҳозира-оянда ё ба номаш, аорист (равам 'агар') Ман меравам'), дар бораи қайфияти нишондиҳанда истодоянда (меравам "меравам" ё "меравам"), сифати феълии замони ҳозира (раванда "меравам"), сифати феълӣ (гуён "гуфтан"); аз асоси замони гузашта сохта мешаванд: замони гузаштаи содда (рафтам 'рафтам'), замони гузаштаи давомдор (мерафтам 'мерафтам'), шакли сифатии замони гузашта (рафта рафтам, рафтам, ' тарк кардан '), шаклҳои хиссавӣ дар ин замони гузашта ва замони ҳозира-оянда (рафтагӣ рафт, рафтан; мерафтагӣ, нияти рафтан)»³⁸.

Ба қидаи олимон, шаклҳои мураккаби феъл дар забони тоҷикӣ ба воситаи ҳамнишинии феълҳои асосӣ ва ёридиҳанда сохта мешаванд. Дар ин сурат феълҳои маъруфи зерин ба сифати феълҳои ёридиҳанда истифода мешаванд: будан (ас.з.г. бош.-), истодан (ист-), хостан (ҳоҳ-), шудан ва ғ.

Оид ба нақши бандакҳои феълӣ барои ташаккули баъзе шаклҳои феълӣ сухан ронда, муаллифони асарҳои болозикр қайд менамоянд: «Бандаки феълӣ барои сохтани шаклҳои перфект хидмат мекунанд (хондааст – шакли асосии перфект, меҳондааст - шакли давомдори перфект ва ғ.), феъли будан – барои сохтани шаклҳои замони гузаштаи дур (хонда будам - шакли замони гузаштаи дури сигаи ҳабарӣ; хонда будаам – перфекти гузаштаи дур) ва истодан – барои сохтани шаклҳои давомдор, ки ба лаҳзаи муайян дар ҳозира ё гузашта тааллуқ дорад (хонда истодаам – дар ҳозира, хонда истода будам – лаҳзаи муайян дар гузашта), хостан – барои сохтани шаклҳои замони оянда (ҳоҳам хонд)»³⁹.

Муаллифон дар бораи вазифаҳои феъли асосӣ низ дар таркиби феъли мураккаб сухан меронанд. Чунончи: «Феъли асосӣ дар таркиби феълҳои мураккаб метавонад истифода гардад: а) дар шакли сифати феълӣ ва феъли ҳол бо -а (хонда, гуфта): хонда будам, хонда истодаам: б) дар шакли сифати феълӣ бо -гӣ (хондай, меҳондагӣ ва ғ): хондагист «хондагист + аст; меҳондагист < меҳондагӣ аст; в) дар шакли масдарӣ, ки бо асоси замони гузашта баробар аст (хонд гуфт): ҳоҳам хонд»⁴⁰. Олимон ба он қидаанд, ки феълҳои мураккаб, ё ба қавли онҳо, феълҳои тасвириро метавон на танҳо аз феълҳои шахс, балки аз

³⁷ Растворгумба В.С., Керимова А.А. Система таджикского глагола издательство «наук» Москва 1964. 291 С.

³⁸ Ҳамон ҷо, с. 29.

³⁹ Растворгумба В.С., Керимова А.А. Система таджикского глагола издательство «наук» Москва 1964. 291 С.

⁴⁰ Ҳамон асар.

феълҳои ғайришахс низ, бо истифода аз тақрибан ҳамаи феълҳои ёридиҳандай болозикр соҳт (хонда шудагӣ, рафта истода ва ғ.). Бо вучуди ин, феълҳои шахс аз рӯи соҳтор гуногунанд ва таваҷҷуҳ ба он равона карда мешавад, ки «Низоми шаклҳои шахсии феъл дар забони тоҷикӣ дар заминаи панҷ ҳатти алоқаи мутақобила ташкил меёбад: 1) тарзҳои феъл, 2) модалият, 3) аломатҳои намуд ва замон, 4) шумора ва 5) шахс»⁴¹.

Омили дигари ба соҳтори феъл таъсиркунанда дар забони тоҷикӣ тарзҳои феъл – фоил ва мағъул мебошанд. Муаллифони китоб мулоҳизаҳои ҷолиберо меоранд, ки «Тарзи мағъул аз рӯйи шакл аз тарзи фоил соҳта мешавад. Он дар парадигмаи худ ҳамон низоми намуду замон ва модалиятро тақрор мекунад, вале феъли ёридиҳандай шудан илова карда мешавад (дар ин ҳолат феъли асосӣ дар шакли сифати феълӣ ва феъли ҳоли замони гузашта меояд ва феъли ёридиҳанда дар шакли лозими тағйирпазир меояд); муқ., масалан, хонд ва хонда шуд, меҳонд (давомдор ё бисёркарата) ва хонда мешуд (давомдор ё бисёркарата), хонда буд (қаблан), хонда шуда буд (қаблан), хондагист ва хонда шудагист, агар хонад ва агар хонда шавад ва ғ»⁴².

Боби дуюми рисолаи «**Таҳлили соҳторӣ-семантиқии феълҳои тафаккурӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ**» аз фаслҳои зерин иборат аст: таҳлили соҳтории феълҳои тафаккур дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ; навъҳои маъноии (чудосозии семантиқии) маъноҳои марказии феълҳои тафаккури забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ; феълҳои ифодакунандаи мағҳуми тафаккур дар забонҳои муқоисашаванда; ва вазифаҳои прагматикии феълҳои тафаккур дар забонҳои мавриди омӯзиш.

Фасли якуми боби дуюм «**Таҳлили соҳтории феълҳои тафаккур дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ**» ном дорад ва дар бораи ҳусусиятҳои соҳтории феълҳои тафаккур дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ маълумот медиҳад.

Феъл ҳиссаи нутқест, ки дар соҳтани воҳидҳои коммуникативии забон барои ифодаи муҳталифи маъно ва мазмунҳо дар ҷараёни нутқ нақши муҳим дорад. Забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ҳамчун забонҳои анализаторӣ дорои низоми феълие мебошанд, ки асоси забонро ташкил медиҳанд ва падидай мураккаби омӯзиши забонро ифода мекунанд. Масалан, мураккабии системаи феълӣ дар забони тоҷикӣ дар гуногун будани шаклҳои шахс ва ғайришахсии он, тасриф, сиға, шаклҳои замони ва ғайра мебошад, ки барои омӯзиши забон, баҳусус аз ҷониби ғайри соҳибзамонон душвориҳои ҷиддӣ ба амал меоваранд. Аз ин нуқтаи назар, масалан, забони инглисӣ дорои маҷмӯи хоси шаклҳои замонӣ аст, ки дар дигар забонҳо, аз ҷумла дар забони тоҷикӣ аксаран вучуд надорад ва дар роҳи азбаркунӣ он монеаи зиёде ба вучуд меорад.

⁴¹ Ҳамон асар

⁴² Ҳамон асар.

Миёни хусусиятҳои зиёд ва муҳими феъл сохтори он дар забонҳои мавриди таҳқиқ мавқеи хос дорад. Маъмулан, феълҳо сода, сохта ва таркибӣ мешаванд⁴³.

Таснифе мавҷуд аст, ки феълҳои аз рӯйи сохтор чунин ном мегирад: якчузъа, мураккаб, дуҷузъа ва сечузъа⁴⁴. Нисбат ба феълҳои тафаккурии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ истифода гардидан таснифи охирин ба мақсад мувоғиқ аст.

Бояд гуфт, ки феълҳои тафаккур дар забонҳои мавриди баррасӣ дар шаклҳои гуногуни сохтории дар боло зикршуда амал меқукнанд. Ҳарчанд дар забонҳои мавриди муқоисаи мо ҳама навъҳои сохторӣ мушоҳида мешаванд, вале гузаронидани таҳлили муқоисавии маҳсулнокии намудҳои алоҳидаи сохтории феълҳои тафаккур ҷолиб аст. Масалан, дар забони тоҷикӣ феълҳои тафаккури сода ё якчузъӣ каммаҳсуланд, дар ҳоле ки дар забони англисӣ маъмуланд:

Фаҳмидан: Ў мақсади маро **нафаҳмид**⁴⁵;

Андешидан: Ман дар он вақт дил ба марг ниҳодам ва **андешидам**, ки маро ҳоҳад кушт⁴⁶.

Феълҳои тафаккури шунидан, гуфтан ва ғайра ба ин гурӯҳ дохил мешаванд.

Дар забони англисӣ, чунон ки дар боло зикр гардид, феълҳои тафаккури якчузъ ё сода маъмуланд. Феъли **think** яке аз феълҳои мувоғиқ ва сермаҳсули ин навъи сохторӣ мебошад:

Think (думать): But—but—it grieve me to **think** of him that is to die, and—"Ah, 'tis like thee, 'tis like thee!"⁴⁷ It was easy to **think** this; but it was hard to brace himself up to try it⁴⁸; Now is no time to think of baseball, he thought. Now is the time to think of only one thing⁴⁹.

Ба сифати мисолҳои ин навъи сохтории феълҳои тафаккури забони англисӣ феълҳои зеринро метавон номбар кард consider, reflect, mediate, ponder, reason, suppose, regret, imagine, see, hear, observe, recognize, watch, distinguish, read, memorize, multiply, calculate, describe, translate, compare и многие другие.

⁴³ Мехдизода, Ҳадиҷа Нами. Структурно-семантический анализ глаголов в творчестве Надира Нодирпурда: автореф ... канд. фил. наук:/ Ҳадиҷа Нами Мехдизода. – Душанбе, 2016. -25 с.

⁴⁴ Раҳматова, С.А. Структурно-семантические особенности мыслительных глаголов таджикского и русского языков [Текст]: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.20 / Раҳматова С.А. – Душанбе, 2004. – 183 с.

⁴⁵ Мамадназаров А.. Ҷарҳонги англисӣ-тоҷикӣ [Матн] / Мамадназаров А. – Душанбе: Матбуот, 2007. – 1079 с.

⁴⁶ Садриддин Айнӣ. Қаҳрамонҳои ҳалқи тоҷик Темурмалик. Исёни Муқаннаъ. Тарҷума ба забони англисӣ ва сарсухани профессор Абдусалом Мамадназаров. – Душанбе: ЭР-граф, 2022. – 156 с.

⁴⁷ The Prince and the Pauper by Mark Twain, – 1881, - 201p.

⁴⁸ The Prince and the Pauper by Mark Twain, – 1881, - 201p.

⁴⁹ Садриддин Айнӣ. Ёддоштҳо (ҷаҳор қисм). Иборат аз як китоб. Душанбе. Сарредаксияи илмии Энсиклопедияи Миллии Тоҷик, с. 2009. 680 с.

Фасли дуюми боби дуюм «**Навъҳои семантикии (чудосозии семантикии) маъноҳои марказии феълҳои тафаккури забонҳои тоҷикӣ ваанглисӣ**» ном дорад.

Муайян кардани низомҳои табиии маъноии маънои феълҳои тафаккур, инчунин умқи баъзе ғояҳои тафаккурӣ - муҳокима, тасаввурот, мафҳумҳо, эҷоди мафҳумҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар асоси таснифи маъноҳои асосии онҳо ва таҳлили даҳлдори забонии соҳторҳои феълҳои ифодакунандай афкор имконпазир аст.

Забон ҳамчун низоми маънӣ дар шакли аломатҳо инъикос ёфта, барои иҷрои таркиб ва ифодаҳои гуногуни мулоҳизаҳои фикрии воқеӣ ва ғайривоқеии инсон барои таҳминҳо далелҳои ҷиддии фарзия мавҷуданд, ки (маъноҳои асосӣ) ҳар маҷмӯи воситаи тасвири категорияҳои фикрии гуногунро ба таври мушаххас нишон медиҳанд. Интиҳоби маънои асосии мушаххас дар сатҳи забонӣ барои забонҳои муқоисашаванда аён аст. Ин тадриҷан ворид шудани унсурҳои феълҳои тафаккур ба соҳаҳои гуногуни воқеӣ дар сатҳи контекст сурат мегирад. Мисоли барҷастаи ин ифодаи семантикаи феълҳои тафаккур дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ инҳоянд: аз фикри хато гаштан – to return in wrong opinion. Мувофиқи контексти омӯзиши забонҳои соҳти гуногун, намудҳои зерини феъли номбурда метавонанд истифода шаванд: баргардонидан – return; аз фикр гаштан – to change one's mind; фикри худро сарҷамъ намудан – to collect thoughts; ором шудан – to quietdown.

Чунин омӯзиши феълҳо дар инъикоси таърифи муқоисавии забон як усули ҳисобкунии миқдорӣ мебошад. Мо феълҳои забонҳои тоҷикӣ ва англисиро дар асоси баробарии маъноии онҳо дар амали мувофиқи маъноии категорияҳо ба уновни модулҳои асосии таҳлили лингвистии ин боб муттаҳид кардаем:

- а) тасаввур кардан – to imagine;
- б) таҳмин намудан, фарз кардан – to suppose;
- в) бовар кардан – to believe;
- г) дарк намудан – understand;
- д) хато кардан, саҳв намудан – to mistake, make a mistake.

Барои ташаккули феълҳои тафаккур ҳусусияти онҳоро дар раванди тафсири амал ба забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба назар гирифтан лозим аст.

Фасли сеюми боби дуюм «Феълҳои ба таври экспрессивӣ ифодаёфта дар забонҳои муқоисашаванда**» ном дорад.**

Соҳти маъноии феълҳои тафаккур, ки маънои «бовар кардан» -ро ифода мекунанд, дар забони тоҷикӣ муродифҳои зерин дорад: таҳмин кардан – to suppose, гумон бурдан – to expect, ҳисоб кардан – account, фарз кардан – expect,

эътимод намудан – trust⁵⁰. Тақрибан ҳамин миқдори онҳо дар забони англисӣ дида мешавад: to believe – бовари доштан, to account – ҳисоб кардан, эътироф кардан – to recognize, майл кардан – to be disposed⁵¹.

Майдони маънои ин маъни феълҳои тафаккур дар забонҳои мавриди баррасӣ аҳамиятнокии фикр ё ақидаро фаро мегирад. Маънои «доштани ақидае, ки натиҷаи раванди дарки ягон чиз мебошад» моҳияти асосии маънои ин гурӯҳи муродифиро тартиб медиҳад. Ин парадигмаи семантикӣ феълҳои тафаккуро дар як қатори маънӣ муттаҳид месозад: фикр изҳор кардан – to express an opinion; нуқтаи назар доштан – to have a point of view; тахмин кардан – to guess; бовар кардан – to believe; шуморидан – consider; андешидан – to think⁵².

Дар ҳар ду забон миқдори муродифҳои қатори маънои феълҳои тафаккур ба забонҳои мавриди пажӯҳиши мо таъсир мерасонад. Ҷузъҳои интихобшудаи воҳидҳои дараҷаи баландтар робитаи соҳторӣ-функционалиро зимни ташаккул ва таҳвили фикр муайян мекунанд. Масалан: Бо вучуди аз ғуломӣ озод шудан ҳанӯз ў ба бани Аҷул кор мекард, вай сарроҷӣ карда ҳаққи меҳнати худро ба онҳо медод ва инчунин зулму бедодҳоеро, ки аз дasti арабҳо дар ҳаққи оммаи аҳолии Ҳурӯсон ва Мовароуннаҳр мерафт, аз одамони мансабдор беҳтар ҳис мекард ва бинобар ин ў дар ҷавони дар **фикри исён афтода буд.** – He also felt the oppression and tyranny towards the population of Khorasan and Mavarannahr better than the officials, so when he was young he started **thinking about** the rebellion⁵³.

Фасли чаҳоруми боби дуюм «**Функцияҳои прагматикии феълҳои тафаккур дар забонҳои мавриди пажӯҳиш**» ном дорад.

Дар ин бахш баъзе ҳусусиятҳои вазифаҳои прагматикии феълҳои тафаккур дар забонҳои муқоисашаванда баррасӣ карда мешаванд. Муаллиф қайд менамояд, ки бо вучуди пешрафти назарраси илми забоншиносӣ дар соҳаи прагмалингвистика таърифи маъмулии прагматика кори душвор аст, зоро то ҳол назарияи мукаммал бо барномаи дақиқи таҳқиқотӣ пешниҳод нашудааст. Дар забоншиносии муосир мағҳуми «прагматика» ба таври яксон қабул карда намешавад. Тибқи баъзе таърифҳо, прагматика илми истифодаи забон, забони

⁵⁰ Мамадназаров А. Фарҳангӣ англий-тоҷикӣ [Матн] / Мамадназаров А. – Душанбе: Матбуот, 2007. – 1079 с.

⁵¹ Мамадназаров А. Фарҳангӣ англий-тоҷикӣ [Матн] / Мамадназаров А. – Душанбе: Матбуот, 2007. – 1079 с.

⁵² Морослин, П.В. Семантическая структура мыслительных глаголов и их функция в тексте: на материале русского и английского языков [Текст]: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.19 / Морослин П.В. – Москва, 2001. – 210 с.

⁵³ Айнӣ, Садриддин. Қаҳрамонҳои ҳалқи тоҷик Темурмалик. Исёни Муқаннаъ. Тарҷума ба забони англий ва сарсухани профессор Абдусалом Мамадназаров. – Душанбе: ЭР-граф, 2022. – 156 с.

контекст ё илм дар бораи хусусиятҳои контекстии омӯзиши забон (ё ҳама гуна усули дигари муошират) мебошад⁵⁴.

Таҳлили маънои феълҳои тафаккур аз ҷиҳати функционалӣ ба мулоҳизаҳои забонӣ ва фарозабонӣ (прагматикӣ) мусоидат меқунад. Дар ҷанбаи забонӣ феълҳои тафаккур дар ҷумла нақши ҳалқунанда дошта, сифатҳои ашёро ба воситай амал, муносибат ва хосияташон муайян меқунанд. Дар ҷанбаи маънӣ дар ҷумла бо ёрии феълҳо маъноҳои илловагӣ инъикос меёбанд, ки муоширати зеҳнӣ ва мазмуни соҳти забонии ифодаҳоро нишон медиҳанд. Хусусияти фарқунандаи феълҳои тафаккур, гуногунрангии тафаккур, гуногуни муайян ва фаъолияти тафаккур мавҷуд набудани модели якхелай мувофиқат мебошад. Хусусиятҳои дигари маънои феълҳои тафаккур ва аҳаммияти категориалии онҳо предикатҳои пинҳонӣ ё ошкорро дар бар мегиранд: предмет (одатан предмети ҷондор), объект (мустақим, мантиқӣ) ва дар амалҳои нутқӣ – муҳотаб;

Моҳияти фарозабонии омӯзиши амалкарди феълҳои тафаккур дар матн имкон медиҳад, ки робитаи байни маънои феълҳо (пеш аз ҳама, унсурҳои коннотатсионӣ ва прагматикии он), ҷой ва нақши феълҳои тафаккур дар изҳорот вобаста ба гуфтугӯи ният таҳлил ва нишон дода шаванд. Хусусияти прагматикии феълҳои тафаккур дар матн ду вазифаи асосиро иҷро меқунад: таъсир ва ҳабар. Дар ин ду вазифа дар байни худ ягонагии диалектикӣ ба вучуд оварда шудааст, ки дар он ба ҳамдигар зич муносибат меқунанд. Вазифаи ҳабарии (иттилоотии) кор бо иштироки феълҳои зеҳнӣ, ки дар маънои худ ҷузъҳои эмотсионалӣ надоранд. Ин ҷузъҳо қодир нестанд, ки муносибатеро баён намоянд, ки ба мавзӯи нутқ сухан мегӯяд ва майли таъсир расонидан ба қабулкунандаи иттилоот дорад.

Мусаллам аст, ки дар ин вазифа феълҳои тафаккур дар ҳолати амрӣ истифода мешаванд.

Таҳқиқи фаъолияти воҳидҳои гурӯҳи луғавию маънои феълҳои тафаккур дар матн маълум гардид, ки ин гурӯҳ хусусияти муайян дорад: як қатор феълҳои тафаккур дар забони инглизӣ метавонанд муродифҳои навъҳоро дошта бошанд, ки дар натиҷаи пайдо шудаанд, ки дар хидмати шаклҳои калимаҳои ҳар ду навъ аксаран аломати самаранокӣ дида мешавад. Муродифоти навъҳо дар феълҳои тафаккур дар аксари мавридҳо хусусияти услубӣ дорад. Дар баъзе феълҳои тафаккур омехтаи луғавию маънои ҷуфтҳои ҷанбаи қаблии мавҷуда ошкор шудааст (гум шудан – хато будан; фикр кардан). Дар ин маврид шаклҳои ба ҳам наздики калимаро мушоҳида кардан мумкин аст, ки дорои тобишҳои гуногуни луғавию дастурӣ мебошанд. Барои забони англисӣ устувории

⁵⁴ Кубрякова, Е.С. Типы языковых значений. Семантика производного слова [Текст] / Е.С. Кубрякова. – М., 1981. 160 с.

истифодаи як навъи феълҳои тафаккур хос нест, ҳарчанд баязе феълҳои фаъолияти зехнӣ ҷузъҳои вобаста ва мустақилро нишон медиҳанд, ки робитаи байни амал ва натиҷаи онро инъикос меқунанд, масалан, феълҳо: *to adapt* – қабул кардан, *to invent* – ихтироъ кардан ва ғайра.

ХУЛОСА

Мо дар диссертатсияи мазкур ҳусусиятҳои соҳторӣ ва семантикийи феълҳои тафаккурро дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ баррасӣ намудем. Таҳлили маводди назариявӣ ва амалӣ як қатор ҳусусиятҳои феълҳои тафаккурро дар забонҳои баррасишаанд ошкор намуд. Дар асоси натиҷаҳои таҳқиқ метавон ҳулосаҳои зеринро тасвият кард:

1. Таҳлили алоқамандӣ мийни маъноҳои ҷузъҳои таркибии феълҳои тафаккур дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, ки ҳусусияти умумӣ ва хос дошта, аз ҷиҳати маъно ва мантиқ мустақил мебошанд, нишон дод, ки забони муайяне мавҷуд аст, ки асосан дар соҳаи алоқамандии диалектиկӣ ва воқеият истифода мегардад. Воқеияте, ки дар асоси воситаҳои забонӣ ба таври иловагӣ оғарида мешавад, ба объектҳои рефлексҳои тафаккурӣ баробар алоқаманд буда, дар соҳторҳои забонӣ асоси ангезишро ташкил медиҳад.

2. Алоқамандии хоси маънӣ, ки дар ҷузъҳои луғавии ҷумлаҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба назар мерасанд, дар доираи мулоҳизаҳои ҷудогонаи дорон ҳусусияти фикрӣ ба пайванди мантиқӣ табдил мейбанд. Дар баробари ин, саволҳои мушаххас мавҷуданд, ки ба ин ё он роҳ ба равандҳои наҳвие алоқаманданд, ки дар низоми мулоҳизаҳои забонҳои муқоисашаванд ба амал меоянд. Чунин ҷузъҳои фикрӣ барои фарқ кардани маънои умумӣ ва фардии феълҳо низ хосанд.

3. Аз ҷиҳати функционалӣ ҷанбаҳои фарозабонӣ ва забонии таҳқиқро метавон қайд намуд. Дар ҷумлаҳои яктаркиба ва дутаркибаи забонҳои муқоисашаванд феълҳои тафаккур дар ҷумла ва матн вазифаи предикативиро вобаста ба мушаххасоти объектҳо тавассути муносибат, амал, соҳибият ва феълҳои муюширати зехнӣ ба ҷо меоранд, ки соҳтори онҳо дар маънои ҷумла инъикос ёфта, мазмуни иловагии забонии худро ифода меқунад.

4. Ҳусусияти феълҳои тафаккур гуногуни назаррас ва универсалий будани инъикоси намуди зехнии фаъолиятҳо мебошад, ки бо шумораи хеле назарраси алломатҳо дар соҳтори луғавию маъноии феъл ифода ёфтааст. Илова бар ин, онҳо бо набудани модели ягонаи мутобиқат фарқ меқунанд.

5. Ҳусусиятҳои дигари маънои феълҳои тафаккур референтӣ будан ва қатъият боштани феълҳое мебошад, ки ҷараёни фикрро ифода менамоянд. Аз ҷумла, ба онҳо мавҷудияти субъектҳои предикатии ошкор ё пинҳонӣ, аз қабили

субъект (маъмулан, барқароршуда), объекты (бевосита, машваратӣ, мантиқӣ) ва амали нутқ (мухотаб) хос аст.

6. Ҷанбаи фарозабонӣ дар таҳқиқи амалкарди феълҳои тафаккури чумла ва матн имкон медиҳад, ки робитай маъноии феълҳои тафаккур (пеш аз ҳама, ҷузъҳои прагматикӣ, коннотативии онҳо) ва нақш ва мавқеъи онҳо дар паём вобаста ба ҳадафи коммуникативии сӯҳбат нишон дода ва таҳлил карда шавад. Дар феълҳои прагматикии тафаккур ду вазифаи асосии матн ичро мешаванд, ки инҳо паём ва таъсир мебошанд. Ин ду вазифа ягонагии диалектикӣ ба вучуд оварда, миёни ҳам амалҳои мутақобила доранд.

7. Дар вазифаи иттилоотӣ феълҳое, ки ҷузъҳои пешбинишударо дар бар намегиранд, метавонанд муносибати гӯяндаро ба предмети нутқ, вобаста ба майли расонидани таъсир ба муҳотаб (қабулкунандай иттилоот) баён қунанд. Се зерфункцияҳои шартӣ ҳамчун таъсир амал мекунанд: тавсиф ва баҳодиҳӣ, эмотсия ва ҳавасмандӣ.

8. Бо нишон додани муносибат ба фикри (нутқи) мусоҳиб (мусоҳиби арзёбишуда ё из нигоҳи эмотивӣ таҳминшаванд, субъекти гӯянда бо ин васила меҳоҳад ин ё он гуна таъсирро ба муҳотаб ба вучуд орад, то ки ӯро ҳавасманд гардонад ё огоҳ намояд, ба ҷавоб водор созад. Дар ҳусусиятҳои (арзёбишаванд) ва зерфункцияҳои эмотивӣ ифоданокии феълҳо баҳодиҳии фикр – нутқ ва рафтори нутқии субъекти нутқро дар бар мегирад.

9. Феълҳои тафаккур вазифаи таъсиррасониро ичро карда, дар матн дар як вақт вазифаи иттилоотиро ичро мекунанд, яъне аз ин ё он таъсири нутқ ҳабар медиҳанд, vale дар айни замон нисбат ба воҳидҳои забоншиносии мӯътадил иттилооти бештар доранд ва инчунин барои ифодаи муносибати ҳабари гӯянда ба ин мавзӯъ хидмат мекунанд. Тавре ки мо дар ин вазифа мебинем, таассуроти феълӣ бо оҳангӣ амри истифода мешавад.

10. Барои фарқ кардани предикатҳои таҳминӣ танҳо ифода кардани муносибат хос нест, зоро онҳо ҳолатҳои рӯҳии гуногунро муайян мекунанд. Онҳо ба мулоҳизае ворид мешаванд, ки баъзе мундариҷаи зеҳни шуури алоҳидаро ифода мекунанд. Бе алоқамандӣ бо мулоҳиза, феълҳои фарзӣ ба макони мақсад расида наметавонанд.

11. Феълҳои фарзӣ ду валентнокии ҳатмӣ доранд: валентнокии фарзия дар бораи субъект ва валентнокии объекты (пропозитсияи) интенсионалиӣ, ки ба онҳо ҷузъи пайвасткунанда даҳил мешавад. Мундариҷаи зеҳни (мулоҳиза) равона нашудааст, ҳарчанд онро мусоҳиб мегӯяд. Феълҳои фарзӣ ба муҳотаб валентнокӣ надоранд. Ин хосият моҳиятанд ба тамоми предикатҳои фаъолияти зеҳни хос буда, феълҳои нутқ ва намудҳои гуногуни амалро фарқ мекунонад.

12. Ҳусусияти фарқкунандай феълҳои фаъолияти идроқӣ дар он аст, ки онҳо мулоҳизаро дар шакли саволи бавосита ва муодили он (номинализация)

тобеъ мекунанд. Хусусиятҳои алоҳидаи ин гурӯҳи феълҳо иборат аз он аст, ки онҳо соҳтори вазъияти проблемавиро инъикос намуда, барои ба даст овардани модели дониши нав, масалан, мафҳумҳо, баро таҳлил қабул кардани таҳқиқи тадриции мачмуъ; тасниф кардани мафҳум - ассотсиатсияи унсурҳо дар гурӯҳҳо; танзими кардан - оптимизатсияи баландсифати элементҳо; мураттаб кардан – пешниҳоди таърифи дақиқтари мулоҳиза ва ғайра кӯшиш мекунанд.

13. Шаклҳои эҳтимолии феълҳои фаъолияти идроқӣ тавассути се ҷузъ амалӣ мешаванд: унiformai синфиӣ (дар баъзе ҷиҳатҳо), ки ашёи моддии он ҳамчун категорияи патримониалий номида мешавад, ки мақоми патримониалий дорад; номи объекти таҳқиқ - категорияи мантиқӣ ва оператор - саволи ошкор ё дар назар дошташуда. Шакли мантиқӣ муайяни номи объекти таҳқиқ, истинод ба ҳолатҳои беназири замон ва фазоро идора мекунад. Ин моро ба қароре меорад, ки ҳадафи таҳқиқ ба даст омадааст. Ҳангоми таҳлили тафовути назарраси соҳтори луғавию маъноии феълҳои тафаккур хусусиятҳои зерин мулоҳида мешаванд:

а) мавҷудияти омезиши як навъ рамз дар ин соҳтор (феъли тафаккур), ки ба он мусоидат мекунад, ки ин феълҳо дар забонҳои мавриди муқоиса дар намудаи аввалияи шакли қалима ифода ёфтаанд, ки фикрро ҳамчун воқеият ва натиҷаи ҷараён муайян мекунанд;

б) мансубият, ки танҳо андешаи атрофиёнро муайян мекунад;

в) объективӣ будан, зоро ин феълҳо, албатта, алоқаи ин фикрро бо ҳар гуна предмет нишон медиҳанд. Таҳлили соҳторӣ-маъноии феълҳои тафаккур дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ва хусусиятҳои фаъолияти гурӯҳҳои алоҳидаи феълҳои тафаккур, истифодаи воситаҳои алоҳидаи дастурӣ дар соҳтори онҳо моро беш аз пеш бовар мекунонад, ки феълҳои тафаккур (синфи якум) ба ду гурӯҳ тақсим мешаванд: якум, ки равандҳои фикриро инъикос мекунад ва он ки оғариниши баъзеи онҳо натиҷаи объекти дохилӣ ё беруниро инъикос мекунад: барои мулоҳиза кардан, хулоса баровардан, барои ихтироъ фикр кардан, эҷод кардан; гурӯҳи дуюм равандҳои фикриро инъикос мекунад, ки объектҳои навро (барои фикр кардан, баррасӣ кардан) бо ҷанбаи маъноии эҷодии ифоданашуда ба вучуд намеоваранд.

14. Феъл дар забони тоҷикӣ нақши асосӣ дошта, омӯзиши муқоисавии он дар ҳолати кунунӣ ва ҷиҳати нав ҳам аҳамияти назариявӣ ва ҳам амалӣ дорад. Феъл дар забони тоҷикӣ аз нимаи дуюми асри гузашта мавриди таҳқиқ қарор гирифта, аз ҳамон замон то ин дам корҳои зиёди пуарзиши таҳқиқотӣ рӯи кор омадаанд.

15. Феълҳои тафаккур дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дорои хусусиятҳои соҳтории ба худ хосанд: дар забони англисӣ феълҳои тафаккур бештар соҳтори

якчузъа доранд, дар забони точикӣ феълҳои тафаккур бештар дучузъа мебошанд.

Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқ

Ҳангоми таҳқиқот мо сохтори феълҳои ифодакунандаи мағҳуми тафаккур дар забонҳои точикӣ ва англисӣ бо вижагиҳои маъноии феълҳои тафаккур дар илми забоншиносӣ мавриди баррасӣ ва натиҷагирий қарор додем. Дар натиҷаи таҳқиқоти илмӣ хусусияти сохторӣ ва маъноии истифодабарии феълҳои тафаккур аз рӯйи ҷанбаҳои амалии мағҳуми феъли тафаккур дар забонҳои точикӣ ва англисӣ натиҷагирии мантиқиро ноил гардидем, ки тавсияҳои таҳқиқотии зерин ҷиҳати амалӣ намудани он мувофиқи мақсад шуда метавонад:

1. Дар мадди аввал, маводи диссертатсионӣ ҷиҳати муайян намудани мағҳуми ифодакунандаи феълҳои тафаккур аз нигоҳи назариявӣ барои пажуҳишҳои минбаъдаи илмӣ вобаста ба сарчашмаҳои муқоисвӣ ва тарҷумавӣ дар забонҳои точикӣ ва англисӣ маводди мутаъмади илмӣ хоҳад буд;

2. Ҳангоми баррасии нуктаҳои таҳқиқгардидаи назариявӣ ва амалии ифодакунандаи мағҳуми феълҳои тафаккур метавон дар таълими фанҳои “Забоншиносии муқоисавӣ”, “Назарияи забоншиносӣ”, “Забоншиносии умумӣ”, “Назария ва амалияи тарҷума”, “Типологияи муқоисавӣ” ва ба амсоли инҳо метавон мавриди истифода қарор дод;

3. Ҷиҳати дар амал татбиқ намудани мағҳуми феълҳои тафаккур тавсияҳои назариявию амалии муаллиф ба он равона карда шуданд, ки дар бобати фаро гирифтани донишҷӯёни мактабҳои олии қишвар зимни омӯзиши забонҳои ҳориҷӣ ин диссертатсия ҳамчун мабнаи такмили сифат ва омӯзиши феълҳо дар забоншиносии муқоисавии минбаъда ҳамчун усули такмилдиҳии муоширати забонӣ муфид хоҳад буд;

4. Бо дарназардошти натиҷаҳои таҳқиқ диссертатсияи мазкурро метавон дар шакли васеъ истифода бурда, ҷиҳати таҳияи китоби дарсӣ дар забоншиносии муқоисавӣ, васоити таълимӣ, дастурҳои таълимию методӣ, инчунин фарогир намудани он дар фарҳангҳо, луғатҳо ва муҳовараҳои дузабона интишор намуд;

5. Маводди диссертатсияро метавон барои истифодабарии дарсҳои амалии забони англисӣ зимни истифодаи замонҳо тавсия намуда, дар баробари ин, ҷиҳати мушахҳас намудани истифодабарии мағҳуми феълҳои тафаккур дар тайёр намудани мутахассисони соҳаи забоншиносии муқоисавӣ, тарҷумашиносӣ ва ғайра аз аҳаммияти амалӣ холи нест;

6. Бо мақсади муайян намудани хусусиятҳои сохторӣ ва маъноии феълҳои мағҳуми тафаккур гузаронидани таҳлили моҳияти забонӣ дар забонҳои точикӣ

ва англисӣ барои соҳибзабонон ва муҳаққиқони забоншиносии муқоисавӣ дар оянда муфид хоҳад буд;

7. Ҳангоми таҳияи диссертатсия таҳлили соҳторӣ-маъноии феълҳои ифодакунандай мағҳуми тафаккур аз нуқтаи назари диахронӣ, синхронӣ дар забоншиносии муқоисавӣ баррасӣ гардиданд, ки барои рушди минбаъдаи илми забоншиносӣ заминаи мусоидро дар бар мегирад;

8. Муаллиф таҳқиқи ҷанбаҳои дигари феълҳои тафаккури забонҳои тоҷикӣ ва англисиро аз ҷумлаи таҳлили муфассали соҳтор, гурӯҳҳои маъноии бештар ва ҳусни тарҷумаи онҳо аз вазифаҳои минбаъдаи худ медонад.

АННОТАЦИЯ

Ба автореферати диссертатсияи Давлатов Файзидин Ҷамилович дар мавзуи “**Таҳлили сохторӣ-семантикийи феълҳои ифодакунандай мафҳуми тафаккур дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ**” барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илми филология аз рӯйи ихтисоси 10.02.20 –забоншиносӣ муқоисавӣ-таъриҳӣ, типологӣ ва муқоисавӣ

Вожаҳои калидӣ: забоншиносӣ, феълҳои тафаккур, мафҳуми тафаккур, феълҳои экспрессивӣ, таҳлил, забони тоҷикӣ, забони англисӣ, ҷанбаи таъриҳӣ-забоншиносӣ, муқоисавӣ-таъриҳӣ, баррасӣ ва омӯзиш.

Мавзуи таҳқиқ. Таҳлили муқоисавии сохтор ва маънои феълҳои ифодакунандай мафҳуми тафаккур дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ.

Масъалаи асосии дар диссертатсия таҳқиқшаванд роҷеъ ба баррасӣ намудани категорияҳои феълҳои ифодакунандай таффакури забоние мебошад, ки тавассути тарзҳои таҳлили муқоисавӣ мисли синхронӣ, синтетикӣ ва таҳлили таҳқиқотии семантикий сурат мегирад.

Муҳтавои асосии диссертатсия дар 14 мақолаи илмии ба ҷопрасида инъикос ёфтаанд, ки аз ин шумора 4 адади он дар маҷаллаҳои илмии шомили феҳристи нашрияҳои тақризшавандай тавсиянамудаи КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба нашр расидаанд.

Мақсади таҳқиқ. Мақсади таҳқиқи диссертационӣ анҷом додани таҳлили муқоисавии сохтор ва маънои феълҳои тафаккур дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ тавассути дарки ҳосиятҳои иқтидории луғат, ҳусусиятҳои услубӣ ва прагматикии он, ҳамчунин муайян намудани ифодаёбии забонии амалҳои фикрӣ ва ҳусусиятҳои функционалию маъноии онҳо мебошад.

Объекти таҳқиқро феълҳои тафаккур дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ташкил медиҳанд.

Предмети таҳқиқро таҳлили муқоисавии феълҳои тафаккур дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ ҳамчун падида ва категорияи забонӣ ташкил медиҳад.

Методҳои таҳқиқ. Барои коркарди навъҳои номбаршудаи кор мо аз таҳлили калимасозӣ аз мавқеи шаклсозӣ, ҳусусиятҳои морфологӣ ва синтаксисӣ истифода бурдем. Ҳусусиятҳои мушаххаси маводди таҳқиқотӣ ва зарурати иҷрои вазифаҳои гузошташуда боиси истифодаи методҳои таҳлили муқоисавӣ-дедуктивӣ, методи таҳлили ҷузъӣ – методи омор ва тавсифи фрагменталӣ, методи тафсир, таҳлили контекстӣ, таҳлили таърифӣ ва ғайра гардид;

Навғонии илмии таҳқиқ дар он зоҳир мегардад, ки дар он бори аввал ҳусусиятҳои сохторӣ ва маъноии феълҳои тафаккур ҷиҳати муайян намудани умумият ва ҳусусияти онҳо ба таври муқоисавӣ мавриди таҳқиқ қарор мегиранд. Таҳқиқи мо марҳилаи ибтидоии таҳқиқоти соҳти наҳвии ин навъи

феълҳо буда, ба ташаккули заминаи назариявии омӯзиши чиҳатҳои гуногуни феъл мусоидат меқунад.

Ҳамчун объекти илмии кор бори аввал хусусиятҳо ва параметрҳои луғавию маънӣ ва сохторӣ-наҳвии ин навъи феълҳо, ки намунаи ибораву ҷумлаҳо мебошанд ва аз ҷиҳати вазифаи ҳар як шакли тафаккур фарқ меқунанд, ба низом дароварда ва шарҳ дода шудаанд.

Дараҷаи татбиқ: дар асоси натиҷаҳои таҳқиқ метавон барои донишҷӯён ва барои аспирантону, унвонҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии қасбӣ дарсу машғулияташ ба роҳ монд.

Соҳаи истифода: истифода дар тартиб додани луғату фарҳангҳо, дар мақолаҳои илмии таҳқиқот ва истифода дар раванди таълими забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ.

АННОТАЦИЯ

на автореферат диссертации Давлатова Файзидина Джамиловича на тему: «**Структурно-семантический анализ глаголов мышления в таджикском и английском языках**» на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.20 – Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание

Ключевые слова: языкознание, глаголы мышления, понятие мышления, экспрессивные глаголы, анализ, таджикский язык, английский язык, историко-лингвистический аспект, сравнительно-исторический, обзор и изучение.

Предмет исследования. Структурно-сематический анализ глаголов мышления в таджикском и английском языках.

Основным вопросом, исследуемым в диссертации, является рассмотрение категорий глаголов, выражающих языковую мысль, которые определяются с помощью сопоставительного анализа, такого как синхронический, синтетический и семантический исследовательский анализ.

Основные результаты диссертационного исследования отражены в 14 опубликованных научных статьях, из которых 4 опубликованы в научных журналах, входящих в перечень рецензируемых изданий, рекомендованных ВАК при Президенте Республики Таджикистан.

Цель исследования. Цель диссертационного исследования состоит в проведении сопоставительного анализа структуры и семантики мыслительных глаголов таджикского и английского языков путём осмыслиения потенциальных свойств лексики, её стилистических и pragматических особенностей, а также определения лингвистического выражения мыслительных действий, их функционально-семантических характеристик.

Объектом настоящего исследования являются глаголы мышления в таджикском и английском языках.

Предметом исследования является сопоставительный анализ глаголов мышления в английском и таджикском языках как языкового явления и категории.

Методы исследования. Для разработки перечисленных видов работы нами использован анализ словообразования с позиции образования формы, морфологических и синтаксических свойств. Специфические свойства материала исследования и необходимость выполнения поставленных задач послужили причиной использования методов сопоставительно-дедуктивного анализа, метода компонента – метода количественного подсчета и лингвистического фрагментарного описания, метода интерпретации, контекстуального анализа, дефиниционного анализа и т.д.;

Научная новизна исследования заключается в том, что в нём впервые исследуются структурные и семантические особенности глаголов мышления в сопоставительном плане для выявления их общих и отличительных характеристик. Наше диссертационное исследование является начальным этапом исследования синтаксической структуры данного вида глаголов и внесёт свой вклад в развитие теоретической базы изучения различных аспектов глаголов.

В качестве научного объекта работы впервые систематизированы особенности и объяснены лексико-семантические и структурно-синтаксические параметры данных видов глаголов, представляющих собой модели фраз и предложений, отличающихся функционированием каждой мыслительной формы.

Степень реализации: по результатам исследования могут быть организованы занятия и тренинги для студентов высших профессиональных учебных заведений, аспирантов и соискателей.

Область применения: использование при составлении словарей, и культурологами в научно-исследовательских статьях, а также использование в процессе обучения таджикскому и английскому языкам.

ANNOTATION

to the dissertation of Davlatov Fayzidin Jamilovich on the topic: “**Structural-semantic analysis of verbs of thinking in the Tajik and English languages**” for the academic degree of candidate of philological sciences in specialty 10.02.20 – Comparative-historical, typological and comparative linguistics

Keywords: linguistics, elements of thinking, semantically, concept of thinking, expressive verbs, analysis, Tajik, English, historical and linguistic aspect, comparative historical, review and study.

Subject of study. Structural-semantic analysis of verbs of thinking in the Tajik and English languages.

Personal contribution of the degree applicant to scientific research. The main issue explored in the dissertation is the consideration of categories of verbs expressing linguistic thought, which are determined using comparative analysis, such as synchronic, synthetic and semantic exploratory analysis.

The main results of the dissertation research are reflected in 14 published scientific articles, of which 4 were published in scientific journals included in the list of peer-reviewed publications recommended by the Higher Attestation Commission under the President of the Republic of Tajikistan.

Purpose of the study. The aspect of determining the structure of verbs expressing the concept of thinking is discussed and analyzed in the compared languages, and their concept is formed in the theory and practice of comparative linguistics.

Object of study. Study of the characteristics and structural features of verbs expressing the concept of thinking in the Tajik and English languages.

Subject of study. Conclusion and analysis of structural and semantic features of verbs expressing the concept of thinking in the Tajik and English languages.

Research methods. The specific features of the material under study and the need to complete the assigned tasks led to the use of comparative deductive analysis methods, the method of parts - a method of quantitative calculation and description of linguistic thought, the method of explanation, contextual analysis, and interpretive analysis.

Novelty of the scientific research. In the grammatical examination and description of the structure of mental verbs of the Tajik and English languages, our dissertation research is the initial stage of research into the syntactic structure of this type of verbs, as a scientific object of work, on which it is first based on the features and explanations of the lexical-semantic and structural-syntactic dimensions of this type of verbs. They are systematized and cover models of phrases and sentences that differ in the implementation of each form of thinking.

Level of implementation: based on the results of the study, classes and trainings can be organized for students of higher professional educational institutions, graduate students and applicants.

Sphere of use: can be used in the compilation of dictionaries by cultural scientists in research articles, as well as use in the process of teaching Tajik and English languages.